

ATAD

Makale Türü: Araştırma makalesi

Article Type: Research article

Geliř Tarihi: 28.03.2023

Submitted: 28.03.2023

Kabul Tarihi: 22.12.2023

Accepted: 22.12.2023

<https://doi.org/10.56448/ataddergi.1272470>

Enes DEMİR¹

MODERNLEŞME BAĞLAMINDA OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E

TÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN GELİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜ

Öz: Milliyetçilik, yakın çağın en mühim akımlarından biri olarak kısa sürede birçok devleti ve ulusu etkisi altına almış; geniş coğrafyalara yayılmasıyla da uluslararası ölçekte son 200 yıla damgasını vurmuőtur. Osmanlı Devleti'nde de 19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla etkiler uyandıran bu akım, zaman içerisinde önemli bir gelişim kaydederek başat konuma ulaşmıőtur. Bu yönüyle Türk milliyetçiliği, Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Millî Mücadele sürecinde politik anlayışa yön veren en belirgin ideoloji olmuştur. Elbette, devletin bekası bağlamında gündeme gelen ve zaman içerisinde başat bir akım olan milliyetçilik, aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin Batıyı örnek alarak modernleşme çabalarıyla aynı eksende gelişim kaydetmiştir. Öte yandan milliyetçilik, içerdieği geniş mana hüviyetiyle geçmiőtten günümüze değişen ve güncellenen bir niteliği haiz olmasıyla dikkat çekmektedir. Nitekim Millî Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde millî beka çerçevesinde etkinliğini sürdüren Türk

¹ Dr. Öğr. Enes Demir, Millî Savunma Bakanlığı, enes.demir@msb.gov.tr, ORCID
<https://orcid.org/0000-0002-2661-9421>.

milliyetçiliği, Cumhuriyet idaresine geçildiğinde yeni yönetim tarzının ana prensiplerinden biri olarak seküler bir anlayışa evrilmiştir. Bu dönemde Mustafa Kemal Atatürk'ün tanımladığı Türklük ve Türk milliyetçiliği kavramları, yeni ulus-devlet oluşturma sürecinin temel dayanakları arasında yer almıştır. Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında ise ortaya çıkan iç ve dış siyasi gelişmeler çerçevesinde milliyetçiliğin anlamsal içeriğinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir. Şüphesiz bu değişim-dönüşümler, modernite ile ilişkili olmuştur. Zikredilen hususiyetlerden hareketle bu makalede; Türk milliyetçiliğinin Osmanlı Devleti'ndeki ve erken Cumhuriyet devrindeki vaziyeti, dönemin modernleşme çabaları kapsamında ele alınmış; Atatürk'ün bu konudaki belirleyici etkisinden başlayarak günümüze kadar olan süreçte milliyetçilik anlayışının teori ve uygulamadaki gelişim ve dönüşümü, ortaya koyduğu neticeler bağlamında incelenmiştir. Nitel araştırma ve analiz yöntemiyle hazırlanan çalışmada döneme ilişkin literatürden istifade edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Milliyetçilik/Ulusçuluk, Türk Milliyetçiliği, Modernleşme, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk, Türk Milleti/Ulusu.

In The Context of Modernization The Development And Transformation of Turkish Nationalism from The Ottomans to The Present

Abstract: As one of the most important movements of the recent era, nationalism has influenced many states and nations in a short period of time, and has left its mark on the last 200 years on an international scale with its wide geographical spread. The trend, which had an impact on the Ottoman state, especially as of the last quarter of the 19th century, made a significant progress in a short time and reached a dominant position. In this respect, Turkish nationalism has been the most prominent ideology shaping the political understanding in the last period of the Ottoman Empire and the National Struggle process. Of course, nationalism, which came to the agenda in the context of the survival of the state and became a dominant trend over time, also developed on the same axis with the Ottoman Empire's efforts to modernize by taking the West as an example.

On the other hand, nationalism, with its broad meaning, draws attention with its changing and updated nature from past to present. As a matter of fact, Turkish nationalism, which maintained its effectiveness within the framework of national survival during the National Struggle and the establishment of the Republic, evolved into a secular understanding as one of the main principles of the new style of governance. In this period, the concepts of Turkishness and Turkish nationalism defined by Mustafa Kemal Atatürk were among the main pillars of the new nation-state building process. In the later years of the Republic, some changes occurred in the semantic content of nationalism within the framework of domestic and foreign political developments. Undoubtedly, these changes and transformations were related to modernity. Translated with DeepL.com (free version) In the later years of the Republic, some changes occurred in the semantic content of nationalism within the framework of domestic and foreign political developments. Undoubtedly, these changes and transformations were related to modernity. Based on the aforementioned features, in this article; The situation of Turkish nationalism in the last years of the Ottoman Empire and the early Republican period was handled within the scope of the modernization efforts of the period; The development and transformation of the understanding of nationalism/nationalism in theory and practice, with the decisive influence of Atatürk on this issue during and after the National Struggle, in the context of its results, has been examined. In the study, which was prepared with the method of qualitative research and analysis, the literature of the period was used.

Anahtar Sözcükler: Nationalism / Nationalism, Turkish Nationalism, Modernization, Ottoman Empire, Republic of Türkiye, Atatürk, Turkish Nation / Nation.

1. Giriş

Latince “natio” kelimesinden türeyen “nation”, millet kavramını karşılamakta; aynı ırkı, topluluğu ve grubu tanımlamaktadır.² Millet kavramı, zaman içerisinde değişimlere uğramış ve nihayetinde bir ülkenin halkını ihtiva eden “millet/ulus”

² İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, 19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler, der: Birsan Öz, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.313-317.

manasında kullanılmaya başlanmıştır. Millet kavramından türeyen milliyetçilik ise siyasi, ideolojik ve felsefi açıdan farklı şekillerde ele alınsa da millet olgusunu ve milletin menfaatlerini savunan bir ideoloji ve bu kapsamda hedeflenen siyasi topluluğun uygulaması olarak nitelendirilebilir.³

Genel olarak milliyetçilik, başta Fransa olmak üzere Avrupa'da siyasi, ekonomik ve toplumsal nedenlerle başlayıp bir periyot içerisinde küçük-büyük hemen hemen bütün milletleri etkisi altına alan bir ideoloji olarak tanımlansa da evrensel bir milliyetçilikten söz etmek mümkün değildir. Zira milliyetçilik, içinde bulunulan toplumsal yargılar, kültürel değerler, siyasi şartlara göre çeşitli şekillerde gündeme gelmiş; bu bağlamda birçok ideoloji ile çatışma veya ittifak halinde olabilecek kadar esnek bir şekilde yorumlanmış veya kullanılmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliğin olgu ve anlam itibarıyla ortaya çıkış ve gelişim sürecini, içinde bulunulan çevre ve toplumsal şartlarını analiz ederek değerlendirmek gerekmektedir.⁴

Milliyetçiliğin geliştiği dönemde ortaya koyduğu en önemli sonuçlarından biri ise dinin yerine kendisini ikame ederek devletlerin varlıklarının teminatı halini almasıdır.⁵ Zira, özellikle 1789 Fransız Devrimi'nden sonra ulus olgusu ve devletin aynı noktada buluşmasıyla ortaya çıkan yeni devlet örgütlenmesi, din yerine milliyetçiliği referans almıştır.⁶ Şüphesiz bu gelişme, dinin tamamen dışlanması anlamında tezahür etmemiş olup bu konuya aşağıda daha ayrıntılı değinilecektir.

Ulus ve milliyetçilik kavramlarına yaklaşımda üç temel düşünce ön plana çıkmaktadır. Bunlar klasik yaklaşım, modernist yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşımdır. Klasik yaklaşıma göre millet ve milliyetçilik, modernleşme öncesi dönemde var iken "modernist yaklaşıma" göre ulus ve milliyetçilik, Fransız Devrimi sonrasında ortaya çıkan yeni bir olgudur. Modernist kuramcılar, ulus/milletin ortaya çıkışını modern dönemle ilişkilendirdikleri için tanımlarını

³ Aydın Erdoğan, "Yeni Bir Din: Milliyetçilik?", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S,7, Kasım 2018, s.230.

⁴ Kerestecioğlu, "Milliyetçilik", s.309-318.

⁵ Erdoğan, "Yeni Bir Din: Milliyetçilik?", s.228, 240-242.

⁶ Azmi Özcan, "Milliyetçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Ankara 2020, s.84.

bu dönemdeki etkenler üzerinden şekillendirmişlerdir. Zikredilen etkenler; ulus bilinci, sanayi devrimi, aydınlanma çağı, pozitivizm, kapitalizm vb. terminolojilerle ifade edilebilir. Nitekim milliyetçiliğin ortaya çıkışını sanayi merkezli kapitalist gelişim süreci ile ilişkilendirerek açıklamaya çalışan teoriye göre, bu gelişim süreciyle feodal topraklarda yaşayan insanlar kentlere yönelmiş, piyasalar da kapitalistleşmiştir. Bir süre sonra ekonomik anlamda daha da güçlenen burjuvazi, ekonomik iktidarın yanı sıra siyasal iktidara da sahip olmak istemiş, bunun için de ulus kavramını oluşturarak ulus-devletlerin inşası sürecine geçilmesini sağlamıştır.⁷

“Etno-sembolcü yaklaşım” ise klasik ve modernist milliyetçiliği sentezlemektedir. Etno-sembolcülere göre modern dönem öncesinde de millet olgusu vardır.⁸ Bu açıdan milletlerin gelişimi, geniş bir zaman periyodu içinde değerlendirilmelidir. Modern ulusların doğuşunu ve etnik geçmişlerini dikkate almadan açıklamak mümkün değildir.⁹ Dolayısıyla her bir yaklaşımın, millet ve milliyetçiliğin gelişimini tarihi süreçler üzerinden değerlendirdiği görülmektedir.

Bu yaklaşımlardan “modernist milliyetçilik” kuramı üzerinde -*Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ve gelişimine etkisi olması bakımından*- biraz daha detaylı durmak gerekir. Bu bağlamda ilgili kurama yönelik dikkat çekilecek hususların başında, milliyetçiliğin bir yandan öz-eski değerleri savunması; diğer yandan da modernliği ve yeni düzen istemesidir. Bu durum, birbiriyle çelişkili görülebilir. Ancak tarihsel sürekliliğinin hedeflemesi yani modern çağa uyum sağlanmasıyla açıklanabilir. Klasik ve modernist milliyetçilik eksenindeki tartışmalardan biri de milliyetçiliğin milleti kuran mı, yoksa milletin fark edilmesini sağlayan mı bir ideoloji olduğuna yöneliktir. Milliyetçiliğin klasik tanımlarından birini yapmış olan Ernest Gellner, milliyetçiliğin milletleri oluşturduğunu ve bunun sanayi

⁷ Llobera, *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev., Emek Akman, Ebru Akman, Phoneix Yayınları, Ankara 2007, s.103-113; Erol Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği”, *Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İdil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, S.1, Mayıs 2011, s.138.

⁸ Erdoğan, “Yeni Bir Din: Milliyetçilik?”, s.230.

⁹ Ufuk Şimşek, *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2008, s.75.

toplumuna özgü olduğunu dile getirmiştir. Zira bir ülkede sanayi toplumunun varlığını sürdürebilmesi için o ülkedeki halkın bütünleşmiş kitlesel bir şekilde hareket etmesinin icap ettiğini; bunun da milliyetçilik ekseninde “millet” anlayışını ortaya çıkardığını savunmuştur. Bir diğer modernist kuramcı Eric Hobsbawn ise milliyetçiliğin modern devletin ortaya çıkışıyla işlevsel hale geldiğini ve bu ideolojinin modern devletin bir gerekliliği olduğunu ifade etmiştir.¹⁰

Benedict Anderson'un milliyetçiliğin ortaya çıkışıyla ilgili üzerinde durduğu husus ise modern döneme kadar devletler ve milletler için hâkim olan ideolojinin din olduğudur. Fakat 18. yüzyılda başlayan aydınlanma hareketleriyle yeniliklerin ortaya çıkması, modernleşmenin bir gereği olarak dinsel akımı geri plana atmış; devletler için daha ideal ve pragmatist bir akımı, yani milliyetçiliği/ulusçuluğu ortaya çıkmıştır.¹¹ Görüldüğü üzere milliyetçilik ve millet kavramları ortaya çıkış ve gelişim sürecinde; siyasetten ekonomiye, dinden toplumsal yapıya kadar çok faktörlü bir gelişim çizgisine göre yorumlanabilecek mahiyettedir.

Neticede çoğu modernistlere göre millet olgusu, yeni dönemin bir gereği olan milliyetçilik kavramıyla birlikte kendini göstermiştir. Ancak bu konuda farklı düşünen modernistler de vardır. Bunlardan biri olan Karl Deutsch, millet sisteminin gelişimini kitle iletişimin yaygınlaşmış olmasına bağlarken, Benedict Anderson “millet kurgusu”nun ancak sanayinin gelişmesiyle ortaya çıkan kapitalizmin yaygınlaşması sayesinde mümkün olabildiğine dikkat çekmiştir.¹² Bu görüş bağlamında ifade etmek gerekirse sanayi toplumunun yapısı, milliyetçiliğin ve milletin oluşabilmesi için gerekli koşulları desteklemiştir.

Diğer taraftan Montesquieu'nun ulusal ruh anlayışı, Rousseau'nun siyasi milliyetçiliği, Herder'in kültürel milliyetçiliği ve Alman romantizmi ile gelişen milliyetçilik fikri, milliyetçiliğin ortaya çıkış aşamalarına dair farklı bakış açılarını ortaya koymaktadır. Montesquieu'ya göre, her ulusun kendine özgü bir

¹⁰ Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, s.314.

¹¹ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 2. bs, Metis Yayınları, İstanbul 1995, s.25-26.

¹² Faruk Yahşi, “Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış”, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C.6, S.18, Kış 2017, s.704-707.

ruhu, karakteri vardır ve bu, toplumların yapılarını belirlemektedir. Bu açıdan ulusal karakter, devlet ve millet açısından esas ve belirleyici bir etkidir. Rousseau'ya göre ise bireyler, kendi iradelerini toplumun genel iradesine uygun şekillerde ortaya koyarlar. Bu durum, ortak değerler temelinde milliyetçilik düşüncesini geliştirirken siyasi birlikteliği yani "Toplum Sözleşmesini" oluşturmaktadır. Herder ise, her ulusun, kendi özgü kültürü ile benliğini koruyup geliştirebileceğine dikkat çekmiştir. Romantikler ise milliyetçiliğin bir milletin tarihi, dili ve kültürü üzerinden geliştiğini savunmuşlardır. Bu anlayış, özellikle Alman ulusal kimliğinin oluşumunda etkili olmuştur.¹³ Netice itibarıyla zikredilen düşünürlerin fikirleri, milliyetçilik anlayışlarının farklı boyutlarda ortaya çıkış ve evrimine katkı sağlamıştır.

Zikredilen tüm bu görüşler kapsamında değerlendirmek gerekirse, *-etno-sembolcü yaklaşımda da dile getirildiği gibi-* modernite öncesi milletlerin ve ulusların varlığı şüphe götürmez bir gerçektir. Fakat milliyetçilik olgusu ve onun ortaya koyduğu modern ulus bilincinin oluşması ve ulus-devletlerin kuruluş süreci, modern dönemin tesis ettiği şartların bir gerçekliğidir.

Şüphesiz milliyetçilik, modernleşmeyle ilişkilendirilse de tek etken bu değildir. Milliyetçiliğin diğer önemli motivasyon kaynaklarına bakıldığında *-meşruiyet zemini şartlara göre değişmekle birlikte-* vatan fikri ve tarihi derinlik özellikleriyle öne çıktığı görülmektedir.¹⁴

Nitekim milliyetçilik; Fransa'da halkın, soylulara karşı eşitlik, hak, adalet talepleri ile gündeme gelmiştir. Almanya'da daha çok dil etrafında bir millî kimlik oluşturma çabasıyla ortaya çıkmıştır. Türkiye'deki gelişim ise devlet ve milletin bekası temelinde ve millî tarih inşası çerçevesinde romantik bir anlayışla gerçekleşmiştir. İtalya'da ise liberal bir milliyetçilik şeklinde ortaya çıkmış 20. yüzyılda Faşizme evrilen bir serüven yaşamıştır.¹⁵

Milliyetçilik ekolleri ise Batı tipi milliyetçilik ve Doğu tipi milliyetçilik olarak adlandırılmaktadır. Nitekim Fransız milliyetçiliği, "Batı tipinin öncülü olarak sivil, akılcı, devrimci yönleri ve aydınlanma felsefesiyle" tanımlanmış ve Fransız

¹³ Llobera, *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, s.163-190.

¹⁴ Özcan, "Milliyetçilik", s.84.

¹⁵ Kerestecioğlu, "Milliyetçilik", s.329-338.

Devrimine yol açmıştır. Bu yönüyle modernleşme ile desteklenmiş ve Fransa'dan Avrupa'ya yayılmış aynı zamanda da Osmanlı'daki ulusçuluk akımına da etki etmiştir.¹⁶

Doğu tipine örnek olan Alman milliyetçiliği ise "etnik temelli, romantik, kültürel, geleneksel" olarak nitelendirilmektedir. Bu tip milliyetçiliğin ulus anlayışı, ortak ırk ve etnik köken, ortak dil ve kültüre dayalı bir topluluğu nitelemesinden ileri gelmektedir.¹⁷ Fransız ekolü gibi bu anlayış da Türk milliyetçiliğinin ulus-kimlik inşası sürecinde etkili olmuştur.

Şüphesiz ki bu kategori etme ve tanımlama, Batı tipi bir yazım anlayışının sonucudur. Ancak bu iki milliyetçilik anlayışı mukayese edildiğinde, Batı tipi milliyetçilikten etkilenen başta Fransa olmak üzere İngiltere, ABD gibi ülkelerin, ulus-devlet inşa süreçlerini Almanya'ya göre daha erken tamamladıkları bir gerçektir. Bu yönüyle adı geçen ülkelerde, devletin siyasi birliğine öncelik verilmiş; kültürel ve diğer konular daha sonraki aşamalarda gelişmiştir.¹⁸ Doğu tipi milliyetçilik anlayışına sahip Almanya örneğine bakıldığında ise Alman milliyetçiliğinin devletten önce belirmesi nedeniyle Almanlar siyasi birliğini geç tamamlayabilmiştir. Ayrıca Alman uluslaşmasının etnik ve kültürel temelli olması yüzünden Alman milliyetçilik anlayışının, diğer unsurları dışlayıcı bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir.¹⁹ Türklerin ise köklü devlet geleneğine sahip olmaları hasebiyle diğer unsurları kucaklayıcı bir anlayışa sahip oldukları görülmektedir. Bu açıdan ulus bilinci, Batı ve Doğu örneklerinden etkiler olsa da nispeten daha farklı ve kendi dinamikleri içerisinde gelişmiştir.

Sonuç itibarıyla modern dönemin ortaya koyduğu milliyetçilik anlayışına ilişkin çeşitli yaklaşımlar öne sürülmüş; bu anlamda millet ve ulusların, ayrı birer siyasi figür teşekkül ettiklerine ilişkin çerçeveyi belirlemek için sorular sorulmuş ve modernleşme ilişkisine yönelik eşleştirmeler yapılmıştır. Millet/ulus kavramı ve

¹⁶ Tuğrul Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluçuluk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sakarya 2014, s.76.

¹⁷ Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde ...*, s.78.

¹⁸ Llobera, *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, s.130.

¹⁹ Ayşe Kadioğlu, "Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği", *Toplum ve Bilim*, S.62, 1993, s.103-107.

milliyetçiliğin ekollerine yönelik bu girizgâh bağlamında ifade edilebilir ki milliyetçilik, dünyadaki diğer ulusları etkilediği gibi kendi iç dinamikleri bağlamında da Osmanlı Devletini de etkilemiştir. Osmanlı Devleti'ne, vatandaşı olan Gayrimüslim unsurlar (Sırp, Rum, Ermeniler vd.) aracılığıyla giren milliyetçilik akımına karşı Türk milliyetçiliği, devletin güvenlik ve geleceği yani bekası bağlamında gündeme gelmiş; siyasi, toplumsal gelişmelere göre de yükselişe geçmiştir. Osmanlı'nın son döneminde bir yandan modernleşme çabaları devam ederken bir yandan da Türk milliyetçiliğine öncelik verilmeye başlanması, Cumhuriyet'e giden yapı taşlarından biri olmuştur. Zira bu süreçte Türk milliyetçiliğinin kavramsal yönünün gelişimi ve hayata geçirilen uygulamaları gerek Atatürk'ün kurucu felsefesinin şekillenmesinde gerekse de Cumhuriyet dönemindeki milliyetçilik ve ulus-devlet anlayışının uygulanmasına rehberlik etmiştir. Ancak *-aşağıdaki bölümlerde izah edileceği üzere-* Türk milliyetçiliğinin, Cumhuriyetle birlikte tamamen Batı merkezli modernleşme ve ulus-devlet inşası istikametinde evrildiği ve zaman içerisinde kavramsal ve ideolojik değişikliklere uğradığı görülmektedir.

Dolayısıyla bu çalışmada da bahsi geçen süreçler, ilgili başlıklarda kapsamlı olarak izah edilmesi amaçlanmıştır. Ele alınan konuya ilişkin muhtelif araştırmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalar, milliyetçiliğin Osmanlı, erken Cumhuriyet ve yakın dönemdeki gelişmelerine ışık tutmaktadır. Mezkûr kaynaklardan hareketle bu makalede, tarihsel süreçteki gelişimi, sentezci bir bakışla ortaya konulan Türk milliyetçiliğinin, modernleşme ve millî beka kavramı çerçevesindeki etki ve icraatları ele alınmaktadır. Böylece milliyetçiliğin Türk devletinde ve toplumunda ne şekilde karşılık bulduğu ve ne gibi etkiler ortaya koyduğu sorusuna cevaplar aranmıştır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin, ortaya çıkışından gelişim sürecine ve Cumhuriyet'in kuruluşuyla yeni kavramsal ve içerik olgusuyla başat ideoloji haline gelmesinden yakın dönemdeki mevcut yapısına dönüşmesine kadar tespit edilen bulgular değerlendirilmiştir. Ayrıca milliyetçiliğin terminolojik ve anlam bakımından uğradığı değişiklikler açıklanarak bu konuda detaylı tanımlamalar getirilmiştir. Konunun sınırlılığı bağlamında milliyetçiliğin belirleyici etkileri üzerinde durulduğu da ifade edilmelidir. Nihayetinde elde edilen bulgular, neden-sonuç ilişkisi ve kritik siyasi, toplumsal etkileri üzerinden analiz edilmiştir. Netice itibarıyla geniş bir kaynak yelpazesini bir araya getiren çalışmanın, Türk milliyetçiliğinin tarihi seyrine ve ortaya

koyduğu etkiye yönelik yeni ve kapsamlı bir bakış açısı sunması planlanmaktadır.

2. Milliyetçilik Akımının Osmanlı'ya Yansıması ve Türk Milliyetçiliğinin Gelişimi

Millet/ulus kavramı ile milliyetçilik ideolojisi, özellikle Fransızlık devrimi ve Avrupa'da meydana gelen siyasi, askerî, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin sonucunda dil ve soy birliğine sahip toplulukların bağımsızlık elde etme ve devlet kurma isteklerini körüklemiştir. Bu durum, çok uluslu yapıya sahip imparatorlukları/devletleri de önemli ölçüde etkileyen ve uğraştıran bir sürece kapı aralamıştır.²⁰

Milliyetçiliğin kitleleri yönlendirici etkisini ve ortaya koyduğu radikal değişimi en belirgin şekilde hisseden imparatorluklardan biri de çok uluslu yapısıyla Osmanlı Devleti olmuş; bünyesindeki ulusların bağımsızlık girişimleri sebebiyle ilk etapta kendisi açısından milliyetçiliğin olumsuz etkisine maruz kalmıştır. Bu yıkıcı tesire tepki olarak doğan Türk milliyetçiliği ise Türklük şuuru, devletin ana ve kurucu unsuru olan Türk millî kimliği uyanışının gerçekleşmesi çerçevesinde gelişim kaydetmiştir.

Milliyetçiliğin Avrupa'da yayıldığı süreçte Osmanlı Devleti'nin demografik yapısı çeşitli etnik unsurlardan müteşekkildi. Ancak bu unsurlar temelde iki kategoride Müslim ve Gayrimüslimler olarak sınıflandırılmıştı. Osmanlı Devleti'nin idare sisteminin ana mevzuatı İslâm hukukuydu. Buna göre Müslümanlar, ırklarından azade tek millet olarak kabul edilirken Gayrimüslimler de "Zimmî" olarak telakki edilmekteydi.²¹ Devletin resmî dili Türkçeydi fakat Arap alfabesi kullanılıyordu. Yönetim Türklerde olmasına rağmen bu durum, kavmi manada milliyetçi bir özellik arz etmemiştir.

²⁰ Durmuş Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012, s.277.

²¹ Ali Fuat Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*, Akademi Titez Yayınları, İstanbul 2011, s.37-38.

Dolayısıyla Osmanlı'da "millet" tabiri, dinî anlamda toplulukları nitelendirmek için kullanılmaktaydı.²²

Avrupa'da etkisini gösteren milliyetçiliğin Osmanlı'daki ilk ciddi yansıması, Gayrimüslim unsurlarından biri olan Sırpların 1804'te ulus nitelikli isyanları ile olmuştu. Akabinde 1821'de Rumlar, Osmanlı Devleti'ne isyan etmiş ve 1830'da Yunanistan'ı kurarak Osmanlı'dan ilk ayrılan unsur olmuştu. Şüphesiz bu isyanlarda tek etken olmasa da milliyetçilik kitleleri harekete geçirmede en büyük motivasyon kaynağıydı. Üstelik Batılı devletler, bu süreçten itibaren Osmanlı içindeki Gayrimüslim unsurları tahrik ederek milliyetçi isyanlar çıkartmaya yönelik gayretlere başlamıştı. Hatta bundan dolayı zaman zaman Osmanlı Devleti'nin iç işlerine karışmaya teşebbüs etmişlerdi.²³

Milliyetçiliğin etkileri karşısında Osmanlı Devleti, modern döneme ayak uydurmanın gereğini hissetmişti. Bu kapsamda Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Fermanlarıyla Gayrimüslim unsurlara yeni haklar verilerek onların devlete bağlılıkları güçlendirilmeye çalışılmış, fakat kayda değer bir sonuç elde edilememişti.²⁴ Haddizatında 19. yüzyılın ikinci yarısında, Osmanlı tebaası olan Gayrimüslimlerden Bulgarlar, Karadağlılar ve Ermenilerin yanı sıra Müslüman olup farklı ırktan olan Arnavutlar, Araplar ve hatta Kürtler de dahi ulusçuluk fikri gelişmeye başlamıştı.²⁵

Bu yaşananlar karşısında Osmanlı devlet adamları ve aydınları arasında devletin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını koruyabilmek için çeşitli fikir ve öneriler ileri sürülmüştü. Bu düşüncelerden ilki Osmanlıcılık (İttihâd-ı Anâsır/Unsurların Birlikteliği) fikri olup diğerleri ise Batıcılık, İslamcılık ve Türkçülük/Turancılık anlayışı idi.²⁶

²² Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), 4. bs, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018, s.162.

²³ Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.IV, 2000, s.65-70; Turgay Uzun, "Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.28, 2010, s.1.

²⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.163.

²⁵ Örenç, *Yakınçağ Tarihine Giriş...*, s.62-63.

²⁶ Yavuz Çilliler, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.2, 2015, s.53-60.

Bu fikirler etrafında çeşitli tartışmalar yaşanmış ve bunlar arasında dönemin siyasetine en uygun görüleni, diğerlerine göre öncelenerek devletin kurtuluş reçetesi olarak ön plana çıkartılmıştı. Genel bir tasnifle Tanzimat Fermanıyla başlayan ve Islahat Fermanıyla devam eden süreçte Osmanlıcılık fikri Batılılaşma (Garpcılık) faaliyetleriyle birlikte ön planda olmuştu.²⁷ Batılılaşma ise Batı'yı örnek alarak her alanda köklü reformlarla devleti güçlendirmek hedefiyle ana akım olmuştu. Batı'nın örnek alınması, diğer tüm akımlara entegre edilmek suretiyle ilerleyen süreçte de güncelliğini koruyacak mahiyetteydi.²⁸ Bu çerçevede Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlıcılık fikri daha da belirginken, Sultan II. Abdülhamid döneminde padişahın Halifelik unvanının da ön plana çıkartılmasıyla İslamcılık fikri merkezî düşüncüyü oluşturmuştu. II. Meşrutiyet döneminde ise İttihat ve Terakki iktidarı ile milliyetçilik/Türkçülük ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı sürecinde Turancılık fikri öne çıkmıştı.

Bunlar arasında konumuz itibarıyla milliyetçiliğin ulusal yansıması olan "Türk milliyetçiliği/Türkçülük" önem arz etmekteydi. Şüphesiz Türk milliyetçiliğinin gelişim süreci, 1850'lerde başlamıştı. Yine de diğer akımların ortaya koyduğu çözümlerden netice elde edilmemesi üzerine Türk milliyetçiliği, ancak hakiki manada gündeme gelecekti. Dolayısıyla hâkim fikir olma noktasına da daha geç ulaşacaktı. Bu yönüyle Osmanlı'nın son döneminde asıl gelişimini tamamlayacak Türk milliyetçiliği, tüm bu akımların bir sentezi olarak daha müstesna ve kalıcı bir fikir olarak tebarüz etmişti.²⁹ Diğer yandan milliyetçilik olgusu, Osmanlı aydını ve elitler tarafından benimsenen ve örnek alınan aydınlanma düşüncesi ve pozitivism merkezli modernleşme çabaları ile birlikte uygulanmak istenmişti.³⁰ Görüldüğü üzere Türk milliyetçiliğinin, bir yandan devletin bekası ve varlığının devamı etrafında şekillendiği; bir yandan da modernleşmenin bir gereği olarak geliştirilmeye çalışıldığı ifade edilmelidir.

²⁷ M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s.149-151.

²⁸ Mehmet Tahir Acet, *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014, s.51.

²⁹ M. Şükrü Hanioğlu, "Türkçülük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2012, C.41, s.551; Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.164.

³⁰ Ekrem Işın, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivism" ve "Osmanlı Materyalizmi," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1982, s.354-359.

Bu fikri esas alan ve çoğu Avrupa'da eğitim alan kişilerden oluşan Genç Osmanlılar/Yeni Osmanlılar Hareketi veya Jön Türk Hareketi de Batılılaşmayı ve Osmanlıcılığı savunmaktaydı.³¹ Şüphesiz, "vatan" kelimesini çok kullanmasıyla öne çıkan Namık Kemal başta olmak üzere Yeni Osmanlı aydınlarında milliyetçilik fikri olsa da bu "yurtseverlik" düzeyinde idi ve Türkçülükten biraz uzaktı.³²

Ancak 20. yüzyıl başlarına gelindiğinde; Osmanlıcılık fikrinin bir çözüm sağlamayacağını kesinleşmesi ve Osmanlı'dan ayrılarak bağımsızlığını kazanan ve yeni devlet sıfatıyla ortaya çıkan ulusların sayısının artması, Türkçülük fikrinin gelişimine etki-tepki mahiyetinde katkı sağlamıştı.³³ Devletin kurtuluşu için Osmanlı aydını arasında son çare olarak ülkenin ana unsuru olan Türklere gerekli değerler verilmesi, böylece devletin kurtuluşunun sağlanması düşüncesi öne çıkmış; bir bakıma millî beka ekseninde bir milliyetçilik gelişmişti.³⁴ Bir bakıma Genç Osmanlıların öncülük ettiği hareket, bunun bir devamı niteliğindeki Jön Türk Hareketi ile vatansever milliyetçiliği, daha ileri seviyede "Türkçülüğe" dönüştürmüştü.³⁵

Neticede Osmanlı'daki Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasında, Avrupa'da eğitim gören veya padişaha olan muhalefetleri sebebiyle bu ülkelere iltica etmek durumunda kalan Türk aydın ve devlet adamları öncü bir rol oynamıştı. Bunun yanı sıra Avrupalı şarkiyatçıların/Batılı Türkologların çalışmaları, bu aydınların bilinçlenmesine ve Türk ulusunun varlığına yönelik ilgi ve araştırmalarının artmasına katkı sağlamıştı.³⁶

Diğer taraftan Türklerin ana yurdu Orta Asya ve göç yurtlarından biri olan Kafkasya'daki Rus işgaline karşı gelişen Türklük şuuru da Osmanlı aydınlarını

³¹ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991, s.87-90; Baskın Oran, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998, s.27.

³² Ernur Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, S.1, 2007, s.144.

³³ Uzun, "Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği...", s.4-5.

³⁴ Çilliler, "Modern Milliyetçilik...", s.58-59.

³⁵ Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik...", s.148.

³⁶ Uzun, "Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği...", s.5.

etkilemişti. Zira Rusya'nın Panslavist ve asimilasyon uygulamalarına karşı Pantürkizm akımı, Türk aydınlar arasında bir çare hüviyetini almıştı. Bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri Yusuf Akçura idi. Akçura, Türkçülüğü önceleyen ve Turancılık fikrine sahip bir bilim insanı ve düşünür olup Osmanlı Devleti'nin uyguladığı Osmanlıcılık ve İslamcılık fikrine karşı Türkçülüğün tek çözüm yolu olduğunu "*Üç Tarz-ı Siyaset*" isimli eserinde ileri sürmüştü; diğer akımlardan sonuç alınamayacağını açıkça görüldüğünü savunmuştu.³⁷

Akçura'nın yanı sıra Panslavizm'den etkilenen Kırım ve Rusya göçmenleri Sadri Maksudi, Zeki Velidi Togan, İsmail Bey Gaspıralı, Hüseyinzade Ali Turan gibi isimlerin milliyetçilik anlayışları da tarihsel köken temelli olup Orta Asya'ya uzanıyordu. Bu model Alman milliyetçiliğinin gelişimine benzemektedir.³⁸ Bu yönüyle Türk milliyetçiliği, Türklerin de zengin tarih, kültür ve dil birikimine sahip büyük bir ulus oldukları gibi hususlar etrafında şekillenmiş; Türk tarihini, Osmanlı dışında eski Türklerden mevcut döneme kadar getiren bir anlayış da gelişmeye başlamıştı.³⁹

Sultan Abdülaziz döneminde ilk filizlenmesini yaşayan Türk milliyetçiliği, zikredilen isimlerin çabalarının da etkisiyle Sultan II. Abdülhamid döneminde önemli bir gelişim kaydetmişti. Lakin Sultan Abdülhamid'in iktidarındaki politik çerçeveyi İslamcılık anlayışı belirlemişti. İslamcılık politikası kendi şahsiyle bütünleşmesine rağmen Sultan II. Abdülhamid'in Türkçülüğe karşı bir tutum benimsemediği, iktidarındaki bazı fikri gelişmelerden de görülebilmektedir.⁴⁰ Nitekim bu süreçte Mahmud Celaleddin Paşa, Ahmed Vefik Paşa, Süleyman Paşa, Ahmed Mithat Efendi gibi dönemin bazı devlet adamı ve yazarlarının Türklük, Türk tarihi, kültürü ve diline ilişkin çalışma ve neşriyatları, Türk milliyetçiliğinin kültürel ve fikrî gelişmesine katkı sunmuştu.⁴¹ Türkçülük

³⁷ Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, 9. bs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s.17, 24-29.

³⁸ Zafer Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020, s.341.

³⁹ Şerafettin Turan, "Atatürk Milliyetçiliği", *Bellekten Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, C. LII, S.204, 1981, s.852-855.

⁴⁰ Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik...", s.153.

⁴¹ Özcan, "Milliyetçilik", s.85.

anlayışını benimseyen aydınlar, İkdâm Gazetesi etrafında toplanarak kültürel Türkçülüğe yönelik yazılar yazmış, çalışmalar yapmışlardı.⁴²

Bahsedilen süreçte Türkçülük alanındaki temel çalışmalara bakıldığında; Orhun Yazıtlarının ortaya çıkması ve bunun Türkçü aydınlar arasında ses getirmesi, Macar Türkologların çalışmaları ve Osmanlı aydınlarının bu konudaki araştırmaları, Gaspıralı İsmail Bey tarafından Kırım Türkçesiyle yayımlanan ve Osmanlı Türkçesine de çevrilen Tercüman Gazetesi'nin Türk milleti, dili, kültür ve tarihine yönelik yazıları, oldukça önemliydi. Gaspıralı'ya göre coğrafi ayrılıkları olsa da Türk milleti bir bütündü. Dolayısıyla coğrafi ayrılık ve lehçe farklılığı bu bütünlüğü bozmamalıydı. Bunun için Türk dili, en önemli bileşen olup dilin özgünlüğü sağlamak adına yabancı dillerin tesirinden kademli olarak sıyrılmak gerekiyordu. Ortak bir Türkçe sayesinde Türk milleti arasında fikir birliği de tesis edilecekti.⁴³ Yine bu dönemde Süleyman Hüsni Paşa'nın Târîh-i Âlem isimli kitabının yayınlanması da bu minvalde ifade edilmelidir.⁴⁴ Bu açıdan Sultan II. Abdülhamid devrinde siyasi olmasa da kültürel ve fikrî manada Türk milliyetçiliğinin gelişim kaydettiği anlaşılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid dönemi sonlarındaki bu çalışmalar, Türk milliyetçiliğinin II. Meşrutiyet devrindeki bu fikri olgunlaşmasına ve siyasi milliyetçiliğe ise zemin hazırlamıştı. II. Meşrutiyetin ilan edilmesi sürecini yönlendiren ve kısa sürede iktidarı uhdesine alan İttihat ve Terakki döneminde, Türk milliyetçiliği artık siyasi/politik zeminde de harekete geçmiştir.⁴⁵ Bu açıdan milliyetçiliğin devletin ana politikası olması, esas olarak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesi ile olmuş; "Türkçülük" ve "Turan İdeali" çerçevesinde milliyetçiliğin etkisi artmıştı.⁴⁶ Dolayısıyla Türk milliyetçiliği, Osmanlı aydınları ve devlet adamları arasında 20. yüzyılın başlarında ciddi bir

⁴² Mardin, *Türk Modernleşmesi...*, s.95.

⁴³ Nadir Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.46.

⁴⁴ Hanioglu, "Türkçülük", s.552.

⁴⁵ İttihat ve Terakki, milliyetçilik fikirlerinden etkilenen Osmanlı Harbiye, Mülkiye ve Tıbbiye talebeleri ile buralardan yetişip başta başkent İstanbul olmak üzere devletin çeşitli kademelerinde görev yapan kişilerin katılımıyla daha da güçlenmişti. Bkz. Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefesinin Evrimi*, s.340-348.

⁴⁶ Mardin, *Türk Modernleşmesi...*, s.96-99.

destek bulmuştu. Bu dönemde siyasi ve politik anlamda bir milliyetçilik fikri de tezahür ederken aynı zamanda tarih, kültür ve dil üzerinden de Türklük araştırmaları ve bilinci derinleştirilmekteydi. Nitekim öz Türkçeye yönelik yayınlar yapılmasını Türk milliyetçiliğinin gelişiminde belirleyici etken olarak gören Benedict Anderson, bu durumu hanedanın kullandığı Türkçe, Farsça ve Arapçanın terkihiyle oluşan Osmanlıcadan ziyade salt Türkçenin ön plana çıkması şeklinde yorumlamıştı.⁴⁷

Bu açıdan II. Meşrutiyetle birlikte Selanik ve İstanbul, Türk milliyetçiliğinin merkez şehirleri olmuştu. Bu dönemde Türk milliyetçiliğinin gelişimine katkı sağlayan kurum ve yayınlara bakıldığında evvela İstanbul'da 1908'de "Türk Derneği/Cemiyeti" kurulmuş; cemiyet tarafından "Türk Dili Dergisi" yayımlanmıştı. Bunu 1911'de "Türk Yurdu Cemiyeti"nin teşkili ve "Türk Yurdu Dergisi"nin yayımlanması izlemişti. Yine Selanik'te Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi dönemin önemli simaları tarafından yayımlanan (1910-1912) "Genç Kalemler Dergisi", 1912'de İstanbul'da Hamdullah Suphi tarafından kurulan "Türk Ocağı" gibi önemli cemiyetler, Türk devletine ve Türk halkına Osmanlı kimliği yanında Türk millî kimliği ve şuuru kazandırmaya yönelik önemli çalışmalar yapmışlardı. Türk milliyetçiliğinin öncü isimlerinden olup Türk Yurdu Dergisi'nde yazılar yazan Yusuf Akçura da yazıları ve sohbetleriyle İttihat ve Terakki üyeleri arasında Türkçülük ve Turancılık fikrinin yayılmasına öncülük etmişti. Aynı şekilde İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman Gazetesi de dönemin önde gelen isimlerinin yazdığı bir yayın olarak Türk dili ve Türklerin millî kimliklerinin özgünlüğü üzerine millî bilincin oluşmasına katkı sağlamıştı. Adı geçen kişi, kurum ve yayınların girişimleriyle fikri ve entelektüel seviyede gelişen Türk milliyetçiliği, Alman romantizminden etkilenirken, Fransız modeli aydınlanma düşüncesi ve moderniteden esintileri alan sentezci bir anlayışı haizdi.⁴⁸

Bu anlayışı benimseyen isimlerin başında Ziya Gökalp gelmekteydi. Meseleyi "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" başlıklı eserinde dile getiren Gökalp, bu üç düşünceyi sentezlemişti. Türkçülüğün Türk milletini yükseltmek geliştirmek

⁴⁷ Anderson, *Hayali Cemaatler...*, s.91.

⁴⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Bs, Ankara 1986, s.8-11; Hanioglu, "Türkçülük", s.553; Devlet, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, s.48.

olduğunu öne süren Gökalp, farklı disiplin ve etkenlerden hareketle bir “*Türkçülük Programı*” ortaya koymuştu. Buna göre dilde (yazı ve konuşma dili) Türkçülük, estetikte (müzik vd. sanatlar) Türkçülük, ahlakta (aile, toplum, ülke, uygarlık vd.) Türkçülük ile hukukta dinde, ekonomide, siyasette ve felsefede Türkçülük olması gerektiğini öne sürmüştü. Bu programla Türklük, birey ve toplumun her safhasında uygulanmalı ve öz millî bilinç geliştirilmeliydi.⁴⁹

Gökalp'e göre milliyetçiliğin gelişimi üç aşamada gerçekleşmekte olup bunların ilki harsî (kültür) uyanışı. “*Halka Doğru*” uyanış adlı ilkeden hareketle, bu isimde bir dergide çıkarmıştı. Daha sonra bu “*Batı'ya Doğru*” anlayışına evrilecekti. Aynı şekilde ulusal bilinci güçlendirmek, millî dayanışmayı kuvvetlendirmek ve kültürel bakımdan ortak olan bireyleri oluşturan ulus anlayışını benimsemek gerekiyordu. Tüm bunlar, daha sonra siyasi harekete dönüşecek ve nihayetinde iktisadi bir programla bütünlenecekti.⁵⁰

Türk milliyetçiliğine yönelik ilmî ve kültürel çalışmalar bu çerçevede iken; siyasi olarak ise 1911-1912 yılları arasında Balkanlar'daki Sırp, Rum, Bulgar komitacılarının devlete karşı gerçekleştirdiği isyan hareketlerine bir tepki olarak Türk milliyetçiliği yükselişe geçmişti. Özellikle Balkan Savaşları'nın ortaya çıkardığı siyasi, askerî, sosyal ve demografik etkiler, Türk milliyetçiliğinin ciddi manada yükselmesine vesile olmuştu. Ayrıca bölgeden İstanbul ve çevresine çok sayıda göçmenin gelmesi ve bunların mağdur edilen Türklere oluşması, sosyal ve demografik bakımdan Türklük noktasında bilinçlenmeye yol açmıştı. Selanik'in Balkan Savaşı sonundaki kaybı ile İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezinin İstanbul'a taşınması da devletin başkentinde Türk milliyetçiliğinin siyasi etkisini artırmıştı.⁵¹ Tüm bunlara ilaveten bu süreçte Osmanlı'da bir kısmı Müslüman olan Arnavutların bağımsızlık elde etmesi, Araplar arasında milliyetçiliğin hızla yayılması ve bazı Arap cemiyetlerinin bağımsızlığa yönelik çalışmaları, Türkçülüğün artık devlet elitleri ve aydın kesim tarafından

⁴⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.12, 105-180.

⁵⁰ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.41-102; M. Cengiz Yıldız, “Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik”, *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 1999, s.296-297.

⁵¹ Hanioglu, “Türkçülük”, s.554.

benimsenen en öncelikli ideoloji olmasını sağlamıştı.⁵² Görüldüğü üzere Türk milliyetçiliğinin gelişmesinde birçok faktör etkili olup özellikle II. Meşrutiyet döneminde bir yandan kültürel ve fikri seviyede diğer yandan siyasi/politik çerçevede bir Türklük bilinci ve Türk milliyetçiliği gelişmişti. Ana hedef; Türk unsurlara dayanılarak devletin bekasının ve siyasi varlığının korunması idi.

Öte yandan Türk milliyetçiliğinin ortaya çıktığı dönem, Osmanlı modernleşmesinin de gerçekleştiği bir dönemdi. Batı'yı örnek alarak yapılan yenilik, değişim ve dönüşümlerle devletin kötü gidişatı durdurulmaya çalışılıyordu. Haliyle ilk ortaya çıkışından itibaren modernleşmeyle yakın ilişki içinde olan milliyetçilik; özellikle II. Meşrutiyet sürecinde, Batılılaşma ekseninde Türkcülük düşüncesiyle sentezlenmişti.⁵³

Nitekim milliyetçilik ve modernleşmenin birlikteliğini ifade eden modernist ve sentezci kuramlar açısından değerlendirildiğinde milliyetçiliğin en önemli olgusu, şüphesiz millet ve millî kimlikti. Millî kimlik ise etnik köken, dil, din, tarih, kültür ve medeniyet gibi kavramlar etrafında şekillenmekteydi. Türk milliyetçiliği de tüm bunların sentezi bir anlayışı benimsemişti.⁵⁴ Bu hususu Ziya Gökalp; milleti oluşturan unsurları, millî kimlik olarak nitelendirdiği kültür, örf-adet, ortak tarihi geçmiş, kader birliği gibi "millî ruh öğeleri" etrafında açıklamıştı.⁵⁵

Yine modernleşme ve milliyetçilik sentezine ilişkin olarak Yusuf Akçura ise Türklerin de dönemin ana akımı milliyetçilik anlayışından istisna olmayacağını savunmuştu. Ona göre "*kabil-i tatbik*" /uygulanabilir anlayışı çerçevesinde, evvela Osmanlı dünyasındaki Türkler için millî kimlik tesis edilmeliydi. Akabinde de bütün Türkleri birleştirmeye yönelik bir hedefe (Turancılık) yönelmek gerekecekti.⁵⁶ Bu doğrultuda Akçura, Türk birliğine yönelik siyasetin önemli

⁵² Niyazi Berkes, *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, Bilgi Yayınevi, 2. bs, Ankara 1975, s.14-39.

⁵³ M. Şükrü Hanioğlu, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul 2001, s.583-587.

⁵⁴ Türk milliyetçiliğine dair tanım, kapsam ve değerlendirmeler için bkz. Hikmet Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981, s.59-62.

⁵⁵ Acet, *Ziya Gökalp'te...*, s.103.

⁵⁶ Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.164; Özcan, "Milliyetçilik", s.85.

faydalar getireceğini belirterek Turancı/Pantürkçü bir anlayışla Türk milliyetçiliğinin kapsamını genişletmeyi amaçlamıştı.⁵⁷

Türkçülüğün daha üst amacı olan Turancılık anlayışından da bahsetmek gerekirse kültürel milliyetçilik çalışmalarının yanı sıra, Batılı Türkologların ve Osmanlı aydınlarının eski Türk tarihine, kültürüne ve diline ait önemli veriler ortaya koyan çalışmaları; Osmanlı sınırları dışında yaşayan Türklerle daha yakından temas kurma isteğini beraberinde getirmişti. Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, İsmail Gaspıralı gibi aydınların öne sürdüğü bu fikirler, evvela Osmanlı aydınları arasında sonrasında ise iktidardaki İttihat ve Terakki mensuplarınca benimsenmişti. Böylece vatan sınırları, Anadolu'nun dışında ana vatan denilen Orta Asya'yı da kapsayacak şekilde genişletilecek ve Türklerin birliği sağlanacaktı.⁵⁸ Neticede Turancılık fikri, Türkçülük ve milliyetçilik akımının daha özelleşmiş ve daha geniş hedefleri olan (bütün Türkleri bir araya getirme amacını haiz) bir akımı olarak tezahür etmişti.

Netice itibarıyla Türk milliyetçiliğinin 1860'lı yıllardan 1920'lere kadar yaklaşık 60 yıllık süreçte hızlı bir olgunlaşma kaydederek fikri, kültürel ve siyasi zeminlerde geliştiğini ifade etmek mümkündür.

3. Osmanlı'dan Cumhuriyete Geçişte Türk Milliyetçiliğinin Rolü

Milliyetçiliğin dünyaya yayılması ile birçok ulus, milliyetçilik ekseninde hareket etmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Birinci Dünya Savaşı öncesi imparatorluklar bünyesinde yaşayan ulusların bağımsızlık elde etme çabaları, savaş sonrası imparatorlukların dağılmasıyla hızlanmıştır. Bu dönemde milliyetçilik bir yandan aydınlar ve kitlesel destekçileri tarafından devlet yönetimine hâkim kılınmaya, diğer yandan da devletler tarafından uluslarına bir

⁵⁷ Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, s.36.

⁵⁸ Gökalp'e göre Türk bir ulusun adı olup Turan ise Türklerin de yaşadığı coğrafyadaki Türkçe konuşan tüm Ural-Altay Topluluğunu da içine alan Türkçülüğün uzak ülküsü idi. Bkz. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.19-21; Sabri Zengin, "Osmanlı'dan Türkiye'ye Geçiş Sürecinde Millet ve Milliyetçilik Anlayışı ile İlgili Gelişmeler", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2019, s.51; Acet, *Ziya Gökalp'te...*, s.101.

“varlık sebebi” ve “millî kimlik” anlayışı olarak benimsetilmeye çalışılmıştır.⁵⁹ Bu yönüyle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde milliyetçiliğin, devletlerin kendi çıkarları bağlamında içeride ve dışarıda kullandığı bir ideoloji olduğu ifade edilmelidir.

Osmanlı Devleti ise Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış ve bünyesindeki diğer uluslarında bağımsızlık istekleri ve daha da ötesi toprak talepleri ile karşılaşmıştır. Özellikle savaş sırasında Osmanlı ordusunun Arap coğrafyasından çekilmesi ile Arapların bağımsızlık talepleri; aynı şekilde Anadolu'da azınlık olarak yaşayan Ermenilerin ve Rumların toprak talepleri vuku bulmuştur. Mondros Mütarekesi sonrasında yaşanan işgaller, büyük güçler tarafından Osmanlı Devleti'nin parçalanmasına yönelik paylaşım planları geliştirilmesi devletin egemenlik ve bağımsızlığını tehlikeye düşürmüştür.⁶⁰ Tüm bu kaotik siyasi ve askerî gelişmeler karşısında devletin ana unsuru/ulus olarak kalan Türk milleti, Anadolu'daki işgallere karşı Millî Mücadele'sini başlatmıştır. Bu süreç, İstiklal Harbi'ni başarıyla neticesini müteakip Türkiye Cumhuriyeti'ne giden yolu da açmıştır.⁶¹

Bu geçiş sürecinde Türk milliyetçiliğinin rolü, belirleyici etkisi ve önemi üzerinde durmak gerekir. Cumhuriyet'in kuruluşuna katkı sağlayan en önemli safha, şüphesiz 1919-1923 yılları arasındaki Millî Mücadele yani İstiklal Harbi dönemidir. Anadolu'daki işgallere karşı gerçekleştirilen Millî Mücadele'yi yöneten Mustafa Kemal Paşa ve ekibi, “Türk milletinin egemenlik ve bağımsızlığını” hedef olarak belirleyen bir metotla bu süreci yönetmiştir. Bu kritik dönemde, Birinci Dünya Savaşı'ndaki hâkim ideoloji Turancılık bir kenara bırakılırken Türk milliyetçiliği esas alınmış; bununla birlikte ana hedef olmasa da “İslamcılık” çerçevesinde referans ve atıflara sıkça yer verilmiştir. Bu süreçte yapılan açıklamalarda, gerçekleştirilen kongrelerde ve hazırlanan bildiri ve misâklarda, halka bir yandan Türklerin bağımsızlığı ve var olma mücadelesi

⁵⁹ Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, s.341-346.

⁶⁰ Margaret Macmillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, çev., Belkıs Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004, s.301; Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2014, s.115-119.

⁶¹ Ali Rıza Saklı, “Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu”, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1, 2011, s.5.

anlatılmış; diğer yandan da bu mücadelenin İslam düşmanlarına karşı Müslümanlığın şerefini ve Halifeyi kurtarmak için gerçekleştirildiği belirtilmiştir.⁶²

Dönemin aydınlarının aksine, Millî Mücadele'de Anadolu'da çoğunluğu kırsal kesimde yaşayan halkın büyük bir bölümünde milliyetçilik bilinci yaygın değildi. Bu yüzden halk nezdinde milliyetçiliği yaymak, halkı işgallere karşı direnişe çağırarak önemli bir misyon olmuş; bunu yaparken de dinî referanslar önemli ve gerekli görülmüştü.⁶³ Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin yükselişinde dinî argümanlar dolaylı yoldan katkı sağlarken Türklük bilinci ise emperyalizme karşı varlık mücadelesi olarak toplumsal tabana yayılmıştı. Bu, yönetici elitlerin toplumu harekete geçirmede önemli bir dayanağı durumundaydı.⁶⁴ Haddizatında Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla yeni kurulan Ankara Hükûmeti, kendisini Türk halkının ve Türkiye'nin tek temsilcisi ilan etmiş ve İstanbul Hükûmetini yok saymıştı. İtilaf devletleri de Anadolu'daki Millî Mücadele hareketini yönetenler için, "Türk Milliyetçileri" tanımlamasını yapmıştı.⁶⁵

Neticede Millî Mücadele'nin ana parolası, Türk milletinin ve Türkiye'nin bağımsızlığı ve egemenliğini temin etmektir.⁶⁶ 28 Ocak 1920'de ilan edilen Mîsâk-ı Millî de Türk milliyetçiliği açısından önemli bir belge olup Türk yurdunun bağımsızlık hedefini ortaya koymaktadır.⁶⁷ Bununla birlikte bu Mîsâk'ın birinci

⁶² *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.254; Özcan, "Milliyetçilik", s.85.

⁶³ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.46-61, 88-90.

⁶⁴ Ali Çiçek, Erkan Arslan, Ömer Nabi Baykal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Resmi Milliyetçilik-Sivil Milliyetçilik Çatışması: 1944 Irkçılık-Turancılık Davası", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.9, S.34, İlkbahar 2017, s.39; Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.13.

⁶⁵ Kemal Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, 10. bs, Timaş Yayınları, İstanbul 2019, s.123-124.

⁶⁶ Zeynep Temürlenk, *Milliyetçilik ve Kalkınma: 1929-1938 Türkiye Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006, s.46-47.

⁶⁷ Turhan Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Turhan-FEYZ%c4%b0O%c4%9eLU-Atat%c3%bcrk-ve-Milliyet%c3%a7ilik.pdf>, [21.02.2023 Tarihinde Erişildi], s.360, 369-370.

maddesinde geçen “*Osmanlı İslam Çoğunluğu*” ifadesi, dinî argümanların kullanılmasına bir örnek teşkil etmekte; aynı zamanda Millî Mücadelenin Türklerin yanı sıra Türklerle beraber olan diğer unsuları da içine alan bir kapsamda yürütülmek istenmesiyle alakalı idi.⁶⁸ Yine bu dönemde Ankara’da açılan Meclisin, “*Türkiye Büyük Millet Meclisi*” olarak adlandırılması, ilk anayasa olan 1921 tarihli Teşkilât-ı Esâsiye’de devletin adının “*Türkiye Devleti*” zikredilmesi göz önüne alındığında, milliyetçiliğin kriter ve birleştirici olduğu,⁶⁹ bu yönüyle Cumhuriyet’in kuruluşuna da katkı sağladığı değerlendirilmektedir.

4. Cumhuriyet’in İlanıyla Modernleşme Ekseninde Milliyetçi Uygulamalar

Millî Mücadele’nin millet/ulus kavramı etrafında siyasi bir programla gerçekleştirilmesi, millî bağımsızlığı önceleyen ve milletin iradesine dayanan siyasi milliyetçilik olgusunu politik merkeze taşımıştı. Böylece 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanıyla, II. Meşrutiyet sürecinde fikrî temeli atılan, Millî Mücadele ile tekâmül eden Türk milliyetçiliğinin de katkısıyla Türk milletine dayanan bir ulus devleti kurulmuştu. Yeni rejim, ulus-devlet anlayışında modern kimlikli bir ülke oluşturmayı hedeflemişti.⁷⁰ Bu bakımdan Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın çok milletli yapısından geriye kalan hâkim unsur Türklerin çoğunluğu oluşturduğu bir demografik yapı ile doğmuştu.

Öte yandan milliyetçiliğin ortaya çıkışında Batı merkezli modernitenin etkinliği dikkate alındığında; Türk milliyetçiliğinin de bu dönemdeki özelliği modernleşmeyle olan doğrudan bağlantısıydı.⁷¹ Zaten modernleşme sürecinde

⁶⁸ Zengin, “Osmanlı’dan Türkiye’ye...”, s.53.

⁶⁹ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri (Açıklamalı Dizin İle)*, C.II, 5. bs., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.262; *Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922)*, Ankara, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2003, s.190-197.

⁷⁰ Durmuş Hocoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri”, *Türk Ocakları Yüzyılı*, Türk Yurdu Yayınları 66, Yıllık Dizisi:2, Ankara 2020, s.70.

⁷¹ Meltem Zorlu, *Türkçülük Temelinde Türkiye Cumhuriyeti’nin İdeoloğu Ziya Gökalp*, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018, s.27.

milliyetçiliğin etkin bir ideoloji olmasının sebebi, ulus bilinciyle devletin ve milletin menfaati bağlamında yenileşmenin gerekliliğiydi. Türk ulusunun da muasır medeniyetlerin üzerine çıkartılması fikri bu kapsamda Cumhuriyetle beraber şekillenmişti.⁷²

Nitekim devletin yeni ismi "Türkiye Cumhuriyeti", hem milliyetçiliği hem modernliği ihtiva etmekteydi. Bu açıdan "Türkiye" kelimesi milliyetçiliği yani Türk ulusunun devletini; "Cumhuriyet" ise moderniteyi yani çağın bir gereği olan millî iradeye dayanan idareyi vurgulamaktaydı. Böylece Cumhuriyet idaresinin ana prensibi milliyetçilik olmuştu.⁷³ Fakat bu milliyetçilik anlayışı, Osmanlı'nın son döneminde hâkim olan Pantürkizm'i içermemekte, salt ulus-devlet anlayışına dayanmakta olup ülke içerisinde Türk milliyetçiliğinin ulus temelli geliştirilmesi ana amaçtı.⁷⁴ Bu bakımdan "Türklük" Türkiye için daha bir dar anlama evrilmişti ki o da Cumhuriyet sınırları içindeki yurttaşları niteliyordu.⁷⁵ Şüphesiz bu, dünyadaki Türklerin yok sayılması anlamına gelmiyordu. Nitekim bu süreçte genel Türk kültürü ve tarihine yönelik çalışmalar, -aşağıda da değinileceği üzere- hiç olmadığı kadar artmıştı. Sadece yeni dönemde mevcut şartlar gereği "Türk birliğine" yönelik siyasi ve demografik bir hedef benimsenmemişti.

Bu anlayışın yürütücüsü olan Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün de soyut çerçevede ifade edilebileceğimiz "Türk birliğine" yönelik kültürel çerçevede kapsamlı düşünceleri vardı. Atatürk, Asya'daki Türklerle Anadolu Türklerinin birbirlerini; dilde, kültürde ve fikirde anlamalarını hedefliyordu. Bununla birlikte öncelikle Türkiye'nin evvela ulus-devlet olmasını, modernleşme ve kalkınmasını sağlamasını ana hedefi olarak belirlemişti. Dolayısıyla ehem-mühim sıralamasına göre Türk milliyetçiliği, evvela Cumhuriyet idaresindeki Türkiye'de benimsenmeli ve kökleşmeliydi.⁷⁶

⁷² E. Turan, "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi...", s.136.

⁷³ Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, s.104; Gökhan Durgun, *Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci ve Türk Milliyetçiliğinin İdealleri Bağlamında Cumhuriyetin İlanı*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.79.

⁷⁴ Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.164-165.

⁷⁵ Çiçek, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s.39.

⁷⁶ Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, s.81-84.

Osmanlı'dan Cumhuriyete uzanan Türkçülük ve milliyetçiliğin entelektüel birikimi ise Türk Ocakları, Türk Yurdu Cemiyeti gibi yapıların da katkısıyla yeni döneme aktarılmıştı.⁷⁷ Milliyetçiliğe yön veren isimlerin başında yine Ziya Gökalp vardı. Gökalp, bu aşamada (1923) çıkardığı "*Türkçülüğün Esasları*" adlı eserinde Türkçülük ve Batılılaşma eksenli fikirlerini ortaya koymuş; önceden benimsediği dinî argümanları geride bırakmıştı. Gökalp'in tutumu, Atatürk'ün hayalindeki milliyetçilik anlayışıyla bütünlüşmüş ve erken Cumhuriyet döneminde her alanda hayata geçirilen inkılapçı uygulamalarda kendini göstermişti.⁷⁸ Yine Gökalp'e göre Türk milliyetçiliğinin özünü oluşturan en önemli özelliklerinden biri de siyasi ülkülere sahip olmasıydı. Bu açıdan Türkçülük, Halk Partisinin (CHP) programlarından biri idi ve parti egemenliğini, Türk ulusuna vermişti. Millî Mücadele'de esasında Türkçülük programının uygulanması ile olmuş, Türk halkı düşmanlara karşı birleşerek Türk ulusu ve sonrasında Cumhuriyeti yani Türk devletini meydana getirmişti.⁷⁹

Neticede Cumhuriyet'in kuruluşuyla Türk milliyetçiliği artık belirgin bir şekilde devletin ana ideolojisi olmuştu. Ancak milliyetçiliğin ilk etapta devlet nezdinde olduğu gibi halk tabanında karşılık bulduğu söylenemez. Haddizatında kuruluştan itibaren kısa sürede uygulamaya konulan radikal inkılaplarla dinin yerine Türklük kimliğinin ikame edilmesi ve devletin gittikçe seküler ve laik bir kimliğe bürünmesi, modernleşme kapsamında ele alınmalıdır. Dolayısıyla bir yandan milliyetçilik benimsenirken diğer yandan da Batılılaşmayı ve bu anlamda inkılapları gerçekleştirebilmek için halka tepeden inme siyasi milliyetçi bir kimlik empoze edilmiştir.⁸⁰ Böylece Osmanlı'daki ümmet şuuruna sahip olan halk, Cumhuriyet'in ilk yıllarında modern ulus bilinci etrafında değişim ve dönüşüme tâbi tutulmuştur.⁸¹

Bu kapsamda Halifelik başta olmak üzere dinî kurum ve eğitim müesseseleri kaldırılırken Türk millî kimliğini, dilini, tarihini ve kültürünü laik bir anlayışla

⁷⁷ Hanioglu, "*Türkçülük*", s.553.

⁷⁸ Acet, *Ziya Gökalp'te...*, s.60-61.

⁷⁹ Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.177-178.

⁸⁰ Mehmet Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Elips Kitap, Ankara 2006, 36-39.

⁸¹ Özcan, "*Milliyetçilik*", s.85.

ön plana çıkartacak adımlar atılmış, yeni kurum ve kuruluşlar tesis edilmiştir.⁸² Bu girişimler, sadece dinî argümanların ve anlayışın geriye bırakılmasıyla olmamıştır. Aynı zamanda “*Kemalist Ulusçuluk*” olarak ifade edilen şekliyle mevcut dinî ritüellerin de millîleştirilme çabalarını beraberinde getirmiştir. Nitekim bu dönemde Ezanın, Türkçe okunmaya başlaması, Kur'an'ın Türkçeye çevrilmesi gibi uygulamalar bu anlayışa örnek verilebilir.⁸³

Onur Atalay'a göre devlet eliyle Türk'ün birçok özelliğiyle kutsanması sayesinde milliyetçilik, Atatürk döneminde “ikame bir din haline” gelmiş ve zamanla kendi mitlerini oluşturmuştur. Bu mitler, tarihten dil anlayışına, eğitimden toplumsal yaşama kadar her alanda sergilenen uygulama ve ritüellerle kendini göstermiştir. Böylece “*Kutsal Türk*” olgusu milliyetçilikle bütünleşerek devletin ana kutsalı olmuştur.⁸⁴

Cumhuriyetle birlikte Türk milliyetçiliğinin, tam manasıyla bir yandan özcü bir yandan batılı ve modernist bir karaktere dönüştürülmeye çalışıldığı açıkça görülmektedir. Ayhan Akman bu ilişkiyi, Cumhuriyet'in ideolojisi haline gelen Türk milliyetçiliğinin, modernliği yakalamayı maksat edinen kültürel bir dönüşüm hareketi haline geldiğini belirtmiştir.⁸⁵

Bunu biraz daha açacak olursak Cumhuriyet dönemi milliyetçiliği, Kemalizm'in de önemli temel bileşenlerinden biri olması hasebiyle eskiyle/Osmanlı'yla bağların kopartılması anlayışını benimsemiştir. Bu bakımdan Batıyı örnek alan inkılaplar, radikal bir şekilde hayata geçirilirken, modernleşme ve çağdaşlaşma kaygısı ön planda olmuştur.⁸⁶ Bir bakıma, Cumhuriyet Döneminde millet ve milliyet anlayışının olağan seyrindeki tarihi sürecinden kopartılması ve Osmanlı'yı yok sayma olgusu, devlet idarecileri ve entelektüeller açısından bir

⁸² Erdoğan, “Yeni Bir Din: Milliyetçilik?”, s.245.

⁸³ Ahmet İşler, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019, s.105.

⁸⁴ Onur Atalay, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, İletişim Yayınları, 5. bs, İstanbul 2020, s.217-218; 310-318.

⁸⁵ Ozan Çağlar, *Milliyetçilik ve Türkiye'de Milliyetçi Akımlar*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s.39, 53.

⁸⁶ E. Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi...”, s.142.

modernleşme hareketi olarak kabul edilmiştir.⁸⁷ Şüphesiz, bu anlayışla gerçekleştirilen icraatlardan, ülkenin geleceği bağlamında faydalar hedeflendiği de ifade edilmelidir.

Cumhuriyet kadrolarının benimsediği Türk milliyetçiliği hem inkılaplara yön veren bir etmen hem de inkılaplar ile altyapısı hazırlanan ve topluma benimsetilmek istenen bir ideoloji olmuştur.⁸⁸ Hindistanlı siyaset bilimci P. Chatterjee, bu tarz geçiş sürecini yaşayan toplumlar için ancak bir müdahaleye ihtiyaç olduğunu ve modernleşmenin de bu şekilde gerçekleşebileceğini vurgulamıştır. Chatterjee'ye göre Türk halkına da Cumhuriyetle birlikte Batılılaşma ülküsüyle toplumsal bir mühendislik projesi olarak “*Türk ulusu ideolojisi*” benimsetmeye çalışılmıştır.⁸⁹

Gastone Nacorda da yeni Türk devletinin kuruluşunda ve modernleşmesinde milliyetçiliğin belirgin bir ilke olarak yer aldığını belirtmiştir. Ona göre Kemalizm, büyük siyasi bunalımın yaşandığı bir ortamda modern bir ulus oluşturarak kendi meşruiyetini sağlamıştır.⁹⁰

Yusuf Akçura ise yeni dönemde benimsenen modernleşme ve Batılılaşmanın, Türkiye için artık bir zorunluluk olduğunu dile getirmiş; bu anlamda Atatürk'ün Kemalist devrimlerinin destekçisi olmuştur.⁹¹ Akçura, yeni süreçte milliyetçilik anlayışını eskiden benimsediği Turan idealinden daha farklı dile getirmiştir. Zira mevcut politik ortamda, İrredentist bir anlayışa mahal vermemek için Panturancı/Pantürkçü söylemlerden vazgeçilmiş ve Türk Ocakları da 1931'de kapatılmıştır.⁹² Konuya ilişkin değerlendirmesinde Kemal Karpat; Cumhuriyete geçişle birlikte “*Turancılık*” ve “*İslamcılığın*” gerçekleşmesi mümkün olmayan

⁸⁷ İşler, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede...*, s.107.

⁸⁸ Betül Tansel Akpınar, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Milliyetçilik ve Kadın İmgesi: Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Kadın İmgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, s.57.

⁸⁹ Ayşe Kadioğlu, “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, *Türkiye Günlüğü*, S.75, 2003, s.142.

⁹⁰ Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.171-172.

⁹¹ Çiçek, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi...”, s.38; Temürlenk, *Milliyetçilik ve Kalkınma...*, s.28.

⁹² Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.342.

ideolojiler oldukları için Türk Milliyetçiliğinin hâkim ideoloji haline geldiğini, Gayrimüslim unsurların da Anadolu'dan göç etmesiyle millî bir devlet oluşturmanın ve Türklerde millî bilinci güçlendirmenin daha da kolaylaştığını belirtmiştir.⁹³ Şüphesiz Türk milliyetçiliğinin, hedef ülküsünün değişmesinin Cumhuriyet modernleşmesinin gereklerine uygun olduğu vurgulanmalıdır. Bu da yayılcı bir anlayışı değil, Cumhuriyet'in çağın şartlarına göre kendini uyarlaması, gelişmesi ve kalkınması esaslarını ön plana almıştır.

Konuyla bağlantılı olarak ifade edilmesi gereken bir diğer olgu da Cumhuriyet Döneminde 1930'lardan sonra gelişmeye başlayan "Anadoluculuk" fikridir. Turancılığın, Türklerin birliği hedefine karşı bir eleştiri mahiyetinde ortaya çıkan bu fikir, Türk milliyetçiliğinin bir başka yeni gelişim versiyonu olarak nitelendirilebilir. Anadolu anlayışta; Anadolu'nun Türklerin kadim vatanı olduğu olgusu üzerinden kültür, tarih, coğrafya ve folklor çalışmaları yapılmaya başlamıştır. Akımın temsilcilerinden Hilmi Ziya Ülken'e göre bu anlayış, elde kalan vatan anlayışından, yani eldeki gerçek topraklar üzerinden hareket etmekte ve Turancı fikri reddetmektedir. Bu bağlamda özellikle 1071 Malazgirt Zaferi'nden itibaren başlatılan Türklerin Anadolu'daki varlığı ve Anadolu'nun vatan olduğu mefhumu coğrafya terimi üzerinden şekillendirilmeye çalışılmıştır.⁹⁴

Ancak "Anadoluculuk" fikriyle alakalı paradoks bir duruma da değinmek gerekir. Zira Anadolu bin yıldır Türk olduğu kadar öncesinde de Türk kültürü dışındaki uygarlıklara ait tarihi ve medeni izleri barındırmaktadır. Bu argümanlara karşı Anadolu'nun Türkler için ulusçu bir manayı haiz olması ve tarihlendirilmesi için birtakım çalışmalar yapılmıştır. Anadolu'nun her devirde Türk olduğunu ortaya koyabilmek için Hititlerin, Sümerlerin bile Türk olduğuna yönelik yeni bir "Türk tarih tezi" öne sürülmüştür. Böylece Avrupalıların iddia ettiği Anadolu'nun Türk yurdu olmadığı söylemlerine set çekilmek istenmiş hem de ulus-inşa sürecinde yeni bir millî tarih yazımı ile Türklük ve coğrafya üzerinde bağ kurulmak amaçlanmıştır.⁹⁵

⁹³ Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi...*, s.136.

⁹⁴ Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde...*, s.162-170, 212, 242.

⁹⁵ Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, s.22-44; Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde...*, s.147.

Öte yandan Cumhuriyetle birlikte Türk ulusu inşası gerçekleşirken “salt ırk” yaklaşımı temel alınmamış; Türkçe konuşan tüm vatandaşlar “etnik merkez” olarak kabul edilmiştir.⁹⁶ Dolayısıyla ulusal Türk kimliğinin meşruiyet zemini, Türklerin yanı sıra Kürtler, Zazalar, Pomaklar, Çerkezler, Gürcüler, vb. farklılıkları da içeren ve tüm herkesi Türk vatandaşı sayan bir anlayışla gelişmiştir. Böylece etnik farklılıklardan azade kültürel ve vatandaşlık temelli bir şekilde Türk kimliği oluşturulmaya çalışılmış; tüm bu unsurlar Türk kabul edilmiştir.⁹⁷ Türklüğün tanımı, 1924 Anayasasınının 88. maddesinde de “*Türkiye’de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese Türk denir*” ifadesiyle yer almıştır.⁹⁸ Nitekim bu dönemde basılan tarih kitaplarında Türklük tanımı; Türkiye’de hangi dinden olursa olsun “Türkçe konuşan, Türk kültürü ile yetişip Türk ülküsünü benimseyen herkes” olarak açıklanmıştır.⁹⁹

Konuya ilişkin görüşlerinde Ziya Gökalp, Osmanlı’da genel olarak bastırılmış Türklük duygusunun Cumhuriyet devrinde artık ön planda olduğunu; Türkiye’de yaşayıp kendisini Türk kabul eden herkesin Türk olarak görüleceğini belirtmiştir.¹⁰⁰ Türkiye’de yaşayan tüm unsurlara eşitlik yani halkçılık ekseninde yaklaşan Gökalp, bu tutumuyla milliyetçilik ve Türkçülük arasındaki sıkı bağı vurgulamıştır.¹⁰¹ Görüldüğü üzere bir yandan vatandaşlık temelli bir milliyetçilik anlayışı benimsenirken diğer yandan etnik milliyetçiliğe yönelik çalışmalar da yapılmıştır.

⁹⁶ Murat Alakel, “İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye’si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.5, S.9, Kış 2011, s.23.

⁹⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, çev., Metin Kıratlı, 5. bs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993, s.354; Temürlenk, *Milliyetçilik ve Kalkınma...*, s.48; Özcan, “Milliyetçilik”, s.85.

⁹⁸ Hasan Tunç, Faruk Bilir, “Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği”, *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, Ekim 2020, s.2.

⁹⁹ Turan, *Türk Devrim Tarihi...*, s.166; Akpınar, *Erken Cumhuriyet Dönemi...*, s.59.

¹⁰⁰ Acet, *Ziya Gökalp’te...*, s.104-105.

¹⁰¹ Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.154-156.

Bu bağlamda Güneydoğu'daki Kürtlerin, Karadeniz'deki Lazların Türk asıllı olduğu tezi işlenmiştir.¹⁰² Devletin, Türklerden müteşekkil homojen bir nüfusa sahip olma isteği ve bu kapsamda nüfusun yükselmesini teşvik ettiği ifade edilmelidir.¹⁰³ Bu durum, üst çatı olan Türk vatandaşlığı yaklaşımına karşı bir paradoks gibi gözükebilir de amaç diğer unsurların dışlanması olmamıştır.¹⁰⁴ Esasında bu anlayışın, ulus-devlet inşası amacının yanında geçmişteki azınlık isyanlarının oluşturduğu olumsuzluklar ve maruz kalınan siyasi-askerî travmalar ile devletin bekasının tehlikeye düşmesinin etkisiyle düşünüldüğü göz önünde bulundurulabilecek mahiyettedir.

Ancak tam bu noktada, Türklerden sonra nüfusu itibarıyla ikinci unsur olan Kürtlerden bahsetmek gerekmektedir. Asırlarca birlikte yaşayan ve Türklerle bütünleşen Kürtler, Millî Mücadele'ye de katkı sağlayarak millî birliğin ana unsurları arasında yer almışlardır. Fakat Cumhuriyet'in ilk yıllarında dinî ve siyasi nitelikli Şeyh Sait, Ağrı, Dersim gibi Kürt aşiretlerinin öncülüğünde gerçekleşen büyük isyanlar ile Güneydoğu Anadolu'da bazı Kürt aşiretlerinin düzene karşı hareketleri meydana gelmiştir. Kürtlerin, yeni ulus devlet inşası sürecinde bütünleşmeye dâhil edilen gruplardan biri olduğu düşünüldüğünde bazılarının merkezi idarenin yeni tarzına alışamadıklarından isyan girişimlerinde buldukları da bir gerçektir. Zikredilen durum, ilerleyen dönemlerde hükümetlerce homojen bir toplum oluşturmaya yönelik bazı sert tedbirler almasına kapı aralarken, "Türkiye" üst kimliğinin tümüyle yerleşmesi ve benimsenmesinin de zaman alacağını göstermiştir.¹⁰⁵

Büyük bir kopuş ve geçişin yaşandığı bir ortamda böylesine durumların yaşanması beklenebilir. Bu yüzden Cumhuriyet idarecileri; eskiden etnik, dinî ve mezhebi gruplardan oluşan Türkiye toplumunu, mevcut ortamda ancak milliyetçilik ve Türk vatandaşlığı üzerinden bir ve beraber olarak tutabileceği

¹⁰² Acet, *Ziya Gökalp'te...*, s.105.

¹⁰³ İbrahim Erdal, "Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.12, S.48, 2012, s.781.

¹⁰⁴ Zengin, "Osmanlı'dan Türkiye'ye...", s.59.

¹⁰⁵ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.170-174.

düşüncesini benimsemiştir.¹⁰⁶ Levent Köker, bu düşünceyi temsil eden tek hâkim ideolojiyi “Kemalizm” olarak görmektedir. Kemalizm’in maksadını gerçekleştirebilmek için otoriter bir tutum sergilendiğini, Cumhuriyet Halk Partisi’nin de bu süreçte icracı yegâne siyasi örgüt olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷

Haddizatında bu uygulamaların arka planında dönemin idareci kadrosunun göz önüne aldığı belirleyici bir neden daha vardır. Şöyle ki Birinci Dünya Savaşı ve Mütareke sonrası dönemde, yine Cumhuriyet’in ilk yıllarında; Anadolu’nun Türk olmadığına yönelik Batılı devletlerin iddiaları, aynı şekilde Kürtlerin ayrı bir ırk olup Türklerle birlikte değerlendiremeyeceğine dair görüşleri, bu varsayımlara yönelik tedbir almayı gerekli kılmıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti içinde yaşayan bütün Müslüman halk, Türk üst kimliği altında birleştirilerek Batılıların iddialarının geçersiz kılınması, devletin bütünlüğünün korunması ve de yekvücut bir Türk vatandaşlığı oluşturulması amaçlanmıştır.¹⁰⁸ Türk milliyetçiliğinin, ilk ortaya çıkışından itibaren gelişim hedefi ve/veya seküler kimliği değişse de ana amacı ve motivasyonunun devletin bekası olduğu düşünüldüğünde, bu uygulamaların reel bir karşılığı olduğu değerlendirilebilir.

Neticede Cumhuriyet’in kurulmasıyla Türk merkezli ulus-devlet oluşturma ekseninde benimsenen politikalar; eğitimden kültüre, basından toplumsal yaşamın her alanına kadar milliyetçi/ulusçu bir doktrin çerçevesinde gelişmiştir. Özellikle eğitim-öğretim programları, yeni Türk millî kimliğinin ve Cumhuriyet ideolojisinin yeni kuşaklara benimsetilmesinde temel araç olmuştur.¹⁰⁹ Bunun yanı sıra 1931’de kapatılana kadar Türk Ocakları ve sonrasında CHP tarafından kurulan Halkevleri, ulus bilincinin halk tabanında yerleşmesinde başat rol oynamışlardır.¹¹⁰ Tüm bu uygulamaların Cumhuriyet’in bugünkü modern

¹⁰⁶ Mardin, *Türk Modernleşmesi Makaleler*, s.263.

¹⁰⁷ Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, 10. bs, İletişim Yayınları, İstanbul 2007, s.158.

¹⁰⁸ Zengin, “Osmanlı’dan Türkiye’ye...”, s.63.

¹⁰⁹ Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982’ye)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1982, 267-286; Cengiz Dönmez; “Atatürk’ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C.7, S.1, 2006, s.92-103.

¹¹⁰ Korkmaz, *Erken Cumhuriyet Döneminde...*, s.157; Erol Güngör’e göre Halkevleri, millî kültürün gelişmesine yönelik önemli hizmetler yaparken aynı zamanda İnkılapları temel

kuşaklarının zihni alt yapısının oluşmasında belirleyici etkiler sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda milliyetçilik başat bir rol oynamıştır. Milliyetçilik aynı zamanda, Cumhuriyet'in benimsediği en önemli hedeflerden biri olan modernleşme ve çağdaşlaşma anlayışı ile ortak bir paydaş olarak görülmüştür. Bu kapsamda Cumhuriyet milliyetçiliğinin, Osmanlı'daki gelişimiyle kıyaslandığında hem benzerlikler hem de önemli farklılıklar içerdiği ifade edilmelidir.

5. Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı ve Erken Cumhuriyet Devrindeki Yansımaları

Milliyetçilik, Atatürk'ün fikir ve uygulamalarına temel teşkil eden ana kaynaklardan biri olmuştur. Bu bakımdan Türk Milliyetçiliğinin, Cumhuriyet'in kuruluşunda ana prensiplerden biri olması ve devlet yönetiminde bilfiil uygulanmasında, şüphesiz kurucu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, ana belirleyici olmuştur.¹¹¹

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Türk milliyetçiliği gibi bir süreç içerisinde ve şartlara göre şekillenmiştir. Yetiştirdiği Osmanlı toplumunun içtimai hayatı ve görev yaptığı Osmanlı Devleti bürokrasisindeki deneyiminin yanı sıra Avrupa'daki milliyetçilik akımı, aydınlanma felsefesi ve modernleşme süreci ile bunların ortaya çıkardığı çok yönlü olaylar, Atatürk'ün felsefesini oluşturmuş, milliyetçilik anlayışına etki etmiştir. Tüm bunları sentezleyen Atatürk, ideal bir Türk ulusu ve milliyetçilik esasına dayalı bir devlet yapısı kurmayı hayal etmiştir.¹¹²

Atatürk, henüz *-Mustafa Kemal Paşa olarak-* Millî Mücadele'nin liderliğini üstlendiğinde, millî egemenlik ve millî bağımsızlık ülküsü için Türklük duygusunu gündeme getirmiş; bu anlayışla hareket etmiştir. Türk İstiklali için

olarak Avrupa kültürünün halk nezdinde yayılması için de aracı bir müessese olmuşlardı. Bkz. Erol Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İrfan Matbaası, İstanbul 1975, s.49.

¹¹¹ Tanyu, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, s.7, 101-102.

¹¹² Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.32-35.

mücadele edileceğini “*Millet yekvücûd olup hâkimiyet-i millî esasını ve Türk duygusunu ittihaz ederek gerekeni yapacaktır*” sözleriyle açıklamıştır.¹¹³ Yine bu süreçte (16 Temmuz 1923) yaptığı bir açıklamada; Türk milletinin, düşmanların kendisini yok etmesine karşı Millî Mücadele’yi başlattığını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi’ni (TBMM) tesis ettiğini beyan etmiştir.¹¹⁴ Millî Mücadele’nin sonlarındaki bir başka beyanatında ise “*Milliyetçi hareketin amacı, Türklüğün şerefini kurtarmaktır*” sözleri ile bu konudaki yaklaşımını ortaya koymuştur.¹¹⁵ Şüphesiz Türk milletinin egemenlik ve bağımsızlığı için verilen Millî Mücadele, onun amaç ve ülküsünün en somut örneği olmuştur.

Atatürk’ün söylemleri ve benimsediği politika, hep “millî” kelimesi etrafında şekillenmiş ve bu kelime üzerinden Türk devletini ve ulusunu nitelemiştir. Millî egemenlik, millî bağımsızlık, millî iktisat gibi kavramlar, onun kurmak istediği ulus-devletin temel felsefesini oluşturmuştur.¹¹⁶ Atatürk millet ve milliyetçilik hissini inkâr edilemez bir hakikat olarak görmüş ve modern dönemin bir gerçekliği olarak ele almıştır. Türk milletinin bağımsız yaşamasının temel ilke olduğunu; bunun için de Türk milliyetçiliğinin layıkıyla benimsenip korunması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁷

Atatürk’ün Türk ulusu ve milliyetçilik tanımlamaları, hayalini kurduğu Cumhuriyet idaresinin nasıl olması gerektiğini de açıklıyordu. Fakat Atatürk’ün Millî Mücadele Döneminde Türklüğe ilişkin tabirlerinin yanı sıra çoğu kez İslami tabirler de kullandığı görülmektedir. Bunun sebebi, toplumdaki sosyolojik gerçeklik ve millet-milliyetçilik kavramının henüz istenilen seviyede karşılığının olmamasıydı. Dolayısıyla Millî Mücadele’de halk nezdinde yapılan propagandalarda bir yandan Türklerin egemenliği hedefi vurgulanırken aynı zamanda İslam düşmanlarına karşı yapılan bir var olma mücadelesi ülküsü işlenmişti. Bu durum, Atatürk’ün dönemin şartları içerisinde hedeflerine

¹¹³ Turan, “Atatürk Milliyetçiliği”, s.850-851.

¹¹⁴ Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri*, s. 252.

¹¹⁵ Turan, “Atatürk Milliyetçiliği”, s.851.

¹¹⁶ Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.166; Acet, *Ziya Gökalp’te...*, s.116-117.

¹¹⁷ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Yeşiltaş, “Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.51, Bahar 2013, s.587; Turan, “Atatürk Milliyetçiliği”, s.855-856.

ulaşabilmek için takındığı pragmatist tavrın bir gereği idi. Nitekim Cumhuriyet'in ilanından sonra Atatürk'ün Millî Mücadele'de kullandığı dinî söylemleri terk ettiği; açıklamalarında artık Türk millî kimliği, Türk ulusu ve Türk milliyetçisi gibi ifadelere yer verdiği görülmektedir. Böylece Atatürk, Cumhuriyet'le birlikte esas olarak hedeflediği Batılılaşma ve modernleşme ile Türk milliyetçiliğini birbirine entegre etmişti. Atatürk'ün Millî Mücadele'deki milliyetçi bakışı, bu süreçte laik karaktere bürünmüştür. Başta Fransız ekolünden örnek alınan vatandaşlığa dayalı bu anlayışta dinî vurgular ayıklanmış; Türkçülük anlayışı çerçevesinde seküler bir devlet sistemi benimsenmiştir. Ancak bu süreçte farklı milliyetçilik anlayışlarının olduğu; bazen ırk olgusunun yani Alman tarzı bir milliyetçiliğin görünür olduğu da bilinmektedir.¹¹⁸ Bu bağlamda ifade etmek gerekirse; Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı hem Türk kültürünü esas alan özgün bir karakteri haizdi. Hem de Avrupa'daki milliyetçilik olgusundan etkiler de taşımaktaydı.

Neticede Cumhuriyet'in kuruluşuyla başlayan ve Atatürk'ün vefatına (1938) kadar olan Cumhurbaşkanlığı yıllarını ihtiva eden Erken Cumhuriyet Dönemi, Türk milliyetçiliği başta olmak üzere birçok açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu felsefesinin yerleştiği bir süreç mahiyetindedir. Bu kapsamda Atatürk'ün Türk milliyetçiliğine ilişkin görüş ve açıklamalarına bakıldığında, benimsediği en önemli kavramın vatan/ülke olgusu olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlayış, Türklerin bağımsız bir vatanla özgür ve modernleşen bir toplum halinde yaşaması ülküsüne dayanmıştır. Doğal olarak Atatürk inkılapları/devrimleri, halk nezdindeki "vatan/ülke" kavramını, bir bütün içerisinde vatandaş olarak mensup olduğu devletin birliği ve bütünlüğü bağlamında Türk milletine benimsetme esasına dayanmıştır.¹¹⁹

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında devlet, birinci sıradadır. Milleti, devletin belirlediğini ortaya koyan bu anlayış, Atatürk'ün Aydınlanma düşüncesi, Fransız Devrimi ve Fransa'nın Üçüncü Cumhuriyet dönemini de örnek aldığını göstermektedir.¹²⁰ Buna mukabil din olgusu yer almamaktadır. Zira Atatürk

¹¹⁸ İşler, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede...*, s.102; Hanoğlu, "Türkçülük", s.553.

¹¹⁹ Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s.355-357.

¹²⁰ Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.375; Saklı, "Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti...", s.7.

İslâmiyet'in de Türk ırkının gelişmesini engellediğini, Türklerin İslam öncesinde dahi büyük bir millet olduğunu ve dinin bu millî bilinci zayıflatıp geri plana attığını ifade etmiştir.¹²¹

Atatürk milliyetçilikle ilgili bir başka açıklamasında, Türk halkının milliyetçiliğe ilgisiz ve geç kaldığını, hâlbuki Osmanlı içindeki muhtelif unsurların bu düşünceyle bağımsızlıklarını kazandıklarını belirtmiş; bu durumun zararlarını telafi etmek için çalışacaklarını, *"Türklüğün unutulmuş büyük medeni vasfını ve kabiliyetini hatırlamanın lazım geldiğini ve bunun yeni devletin amacı olduğunu"* sözleriyle dile getirmiştir.¹²²

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışını *"Siyasi varlıkta (devletin bağımsızlığı) birlik, dil birliği, yurt birliği, tarih birliği"* olarak ifade eden Afet İnan'a göre, millî birliğin devamı ve kuvvetlenmesi için Türk dilinin esas alınması gerekliydi. Türk tarihi de milliyet prensibinin temel dayanağıydı.¹²³

Yine Atatürk'e göre millet ise ırktan ziyade dil, kültür ve fikir birliğine sahip vatandaşların oluşturduğu siyasi ve toplumsal gruplardı. Bu açıdan milliyetçiliği, millî bütünlüğün temeli olarak gören Atatürk, Türk milletini *"Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran halka Türk denir"* ifadesiyle gerçekçi ve yalın bir şekilde tanımlamıştı. Dolayısıyla bu dönemde Türk milliyetçiliği, Atatürk milliyetçiliği ile özdeşleşmiş ve iki terimin sentezi mahiyetinde *"ulusalcılık"* tanımlaması da kullanılmaya başlanmıştır. Son kertede Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı; özgün bir karakterde olup eşitlikçi-halkçı, bağımsızlığa öncelik veren, özgürlükçü, aynı zamanda birleştirici, insani, barışçı ve laik bir özelliğe sahiptir.¹²⁴

Atatürk, Türk milletinin varlığının güvencesini ve geleceğini, *"Yeni Türk insanı-ulusu yaratma"* sorunu olarak görmüş; icraatlarını ve inkılaplarını bu doğrultuda hayata geçirmiştir. Bu konuda Türk dili, tarihi ve kültürünü en önemli unsur olarak gördüğünü; *"Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültür olacaktır."*

¹²¹ Acet, Ziya Gökalp'te..., s.116-117.

¹²² Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, s.360, 378.

¹²³ Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 6. bs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s.188-192.

¹²⁴ Yalçın vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, s.277-279.

sözyle açıkça dile getirmiş; Türk milletinin, çağdaş ve modern kimliğini, ancak bu şekilde bulacağını her fırsatta vurgulamıştır.¹²⁵

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının bir diğer önemli özelliği de Türkiye Cumhuriyeti'ni ve Türk milletini muasır medeniyetler seviyesine çıkartma ülküsüdür. Konumuz bağlamında modernleşme hedefiyle Cumhuriyet idaresindeki Türk milliyetçiliğinin ana ilkesi, Türk milletini ve devletini geliştirmek için modernleşme, Batılılaşma, çağdaşlaşma olmuştur.¹²⁶ Onur Atalay, bu hususu "milliyetçilik ve medeniyetçilik Kemalizm'in iki asli öğesidir" sözyle belirtmiştir.¹²⁷

Milliyetçilik ve Batılılaşma olgularını yorumlayan Baskın Oran'a göre ise bu iki kavram arasında doğrudan bir entegrasyonun yanı sıra bir kimlik sorunsalı da vardır. Zira bir yandan milliyetçilik de Türk kültür ve benliği ön planda iken diğer yandan Batılılaşma faaliyetlerinde kökten yeniliklerle öze ait her şey, Batı'dan alınan tepeden inme uygulamalarla değiştirilmektedir. Giyim-kuşamdan müzik anlayışına kadar hemen her alanda gelişen bu durum, milliyetçilik ve modernleşme arasındaki çelişkiyi de bir araya getirmiştir. Dönem dönem gerek Atatürk gerekse Atatürk'ü örnek alıp gözüne girmeye çalışan bazı taklitçi yöneticiler, Türk kültürünü ikinci plana atan keskin uygulamalara da girişmişlerdir. Bu anlamda özgün bir örnek vermek gerekirse 1934'te Atatürk, Türk müziğini yeren bir açıklama yapmış; bunu duyan dönemin yöneticileri radyodan ve programlardan Türk müziğini tamamen kaldırmıştır. Böylece bir süre radyolarda sadece Batı müziği çalınmaya başlamıştır. Atatürk'ün Türk tarihinin layığıyla araştırılmasına yönelik teşvikleri üzerine, "Türk Tarih Tezi" kapsamında öne sürülen savlarda da bu husus görülmektedir. Nitekim Batı kültür ve tarihine karşı Türk tarih ve kültürünü yüceltmek için tarihsel gerçeklerden uzaklaşıldığı görülmüştür.¹²⁸ Fakat Atatürk'ün, bu yapay girişimlerin farkında olduğu, bu tarz keskin geçişler ve sonuçsuz bazı

¹²⁵ Bozkurt Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994, s.34-41.

¹²⁶ Kadioğlu, "Milletini Arayan Devlet....", s.148-149; Feyzioğlu, *Atatürk ve Milliyetçilik*, s.354, 389.

¹²⁷ Atalay, *Türk'e Tapmak...*, s.207.

¹²⁸ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.218-222.

denemelerden sonra sentezci bir fikirle milliyetçilik ve batılılaşma faaliyetleri arasında bir denge sağlamaya çalıştığı görülmektedir.

Böyle çelişkilerin olduğu bir ortamda, Ziya Gökalp'in medeniyet ve kültür ayrımını dikkate çattırmak önemli olacaktır. Zira -*Atatürk'ün de sonradan bu görüşe katıldığı üzere*- kültür, bir millete has özellikleri içeren daha milliyetçi nitelikleri haiz bir olgudur. Medeniyet ise çeşitli kültürlerin ortak yönlerini temsil eden, onların birikimiyle meydana gelen büyük bir şemsiyedir. Dolayısıyla Cumhuriyet elitleri, millî hâkimiyet ve millî devlet ekseninde kendi kültürlerini ön plana çıkartırken; Batılılaşma ekseninde ise çeşitli kültürlerinin katkı ve birikimiyle meydana gelen ve o dönemin en yüksek medeniyeti olan Batı medeniyetini örnek almaya çalışmışlardır.¹²⁹ Bu bakımdan Cumhuriyet aydınlarının da seçkin bir zümre olsalar da yeni ulus-devletin inşası, devrimlerin yerleşmesi ve kökleşmesi, Türk milliyetçiliği ve Batılılaşmayı hedef alan programların uygulanması noktasında, Atatürk'ün verdiği görevleri yerine getirdikleri ifade edilmelidir.¹³⁰

Şu ana kadar Atatürk'ün söylem ve fikirleri üzerinden ifade edilen Türk Milliyetçiliği, bu anlayış doğrultusunda ekonomiden bilime, sosyal hayattan kültüre kadar hemen her alandaki uygulamalarla icraata dönüşmüştür. Bu kapsamda; Türk Tarih Kurumu ile Türk Dil Kurumu'nun tesis edilerek "Türk Tarih Tezi" ve "Türk Dil Teorisi"ni temellendirmeye yönelik çalışmalar, Arap harflerinin yerine yeni Türk harflerinin kabulü, dilde sadeleştirme çalışmaları,¹³¹ millî ekonomi için İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması ve Kapitülasyonların kaldırılması, millî iktisat hamlesi ile yerli üretim ve ticaretin desteklenmesi, millî kalkınma atılımları ve benimsenen devletçilik ekonomisi, Kabotaj Kanunu'nun

¹²⁹ Güngör, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, s.73-75, 82-93.

¹³⁰ Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik...", s.158-160.

¹³¹ Seda Bayındır Uluskan, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2010, s.183-195, 226-252.

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

çıkartılması,¹³² demiryolları başta olmak üzere yabancı şirketlerin millileştirilmesi,¹³³ gibi hemen her alanda atılan çeşitli adımlar zikredilebilir.¹³⁴

Burada alfabe değişimine yönelik bir parantez açmak gerekirse, Türklerin kullandığı Arap Alfabesinin yerine Latin harflerinin kabul edilmesi, fakat bu durumun "Yeni Türk Harflerinin Kabulü" olarak ifade edilmesinin, Türk milliyetçiliği ve modernleşmeyle ilişkisi hayli enteresandır. Bu husus, Benedict Anderson'un da dikkatini çekmiştir. Alfabedeki bu değişim ve dönüşümü, diğer Türklerle olan ortak kültür ve etkileşimin kopuşu açısından olumsuz değerlendiren Anderson, diğer taraftan Latin alfabesini benimseyen bu değişiklik vasıtasıyla Atatürk'ün, Türk milliyetçiliğini Avrupa'nın modern medeniyetiyle ilişkilendirmeyi amaçladığını belirterek değişimin modernleşme ile olan ilişkisi bakımından olumlu yönünü de vurgulamıştır.¹³⁵

Neticede Atatürk'ün milliyetçilik dâhil Cumhuriyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Lâiklik ve İnkılâpçılık ilkeleri, 1924 Anayasası'nda yapılan 5 Şubat 1937 tarihli değişikliklerle bir bütün halinde Anayasada yer almış ve devletin ana politikasına ışık tutmuştur.¹³⁶ Atatürk ilkeleri hem birbirini hem de temelde milliyetçiliği bütünlüğü ve destekleyici ilkeler olup temel amaç çağdaşlaşmak, Batılılaşmak ve modern bir devlet olarak muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak olmuştur.¹³⁷ Bu kapsamda milliyetçilik ilkesi 1924 Anayasanın 2. Maddesinde; *Türkiye Devleti Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimcidir*" olarak yer almıştır.¹³⁸

Sonuç olarak Atatürk'ün milliyetçilik/ulusçuluk anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı bulunan, aynı zamanda ortak tarih ile dil ve kültürel değerlere sahip her bireyi, Türk milletinin doğal bir üyesi olarak kabul etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı'dan tevarüs eden milliyetçilik anlayışı, Türk ulusu

¹³² Toprak, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, s.166-171, 293-298.

¹³³ Mehmet Evsile, "Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950)", *History Studies*, C.10, S.4, Haziran 2018, s.87.

¹³⁴ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.188-198.

¹³⁵ Anderson, *Hayali Cemaatler...*, s.61.

¹³⁶ Kayıran, "Atatürkçü Düşünce Sistemi...", s.581, 590.

¹³⁷ Oran, *Atatürk Milliyetçiliği...*, s.140-149.

¹³⁸ Tunç ve Bilir, "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik ...", s.2.

kimliğiyle farklı bir şekilde gelişmiş; bu kapsamda modern bir devlet oluşturma çabalarını haiz bir milliyetçilik anlayışına evrilerek devletin temel prensiplerinden biri olmuştur.

6. Atatürk Sonrası Milliyetçilik Anlayışı ve Günümüze Yansımaları

Cumhuriyet idaresinde, bizzatıhi Atatürk tarafından seküler, laik bir Türk ulusu ve devleti oluşturma konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu anlayış, onun vefatından sonra bilhassa Cumhurbaşkanı İnönü tarafından devlet politikası olarak devam ettirilmiştir. Bununla birlikte Atatürk dönemindeki "Türk Tarih Tezi" etrafında şekillenen Türk milliyetçiliği, onun vefatı sonrası yerini kısmen hümanizm anlayışına bırakmıştır. Bir anlamda yönünü Batı'ya dönen, çağdaş Grek-Latin uygarlığını Anadolu'nun gerçek kaynağı olarak gösteren bu anlayış, Atatürk devrindeki Türk ulusçuluğu anlayışıyla bir çelişki ve paradoks oluşturmuştur.¹³⁹ Böylece Türk kültür anlayışından da bir uzaklaşma meydana gelmeye başlamıştır.

Bu gelişmeye tepki olarak Erken Cumhuriyet devrinde geri plana itilen Pantürkçü ve Türk-İslam sentezini içeren Türk milliyetçiliği, 1940'lı ve 1950'li yıllarda yeniden yükselişe geçmiştir. Hükûmetin resmî milliyetçilik anlayışı ile uyuşmayan ve hatta onunla rekabet eden bir biçimde gelişen bu mefkûre, Cumhuriyet seçkinlerinin ulusal Türkçülüğü ile Türk-İslam sentezini veya salt Turan idealini içeren Türk milliyetçiliği arasındaki farkın belirginleşmesine neden olmuştur.¹⁴⁰ Bu ayrışmanın bir sebebi de Cumhuriyetle birlikte oluşturulmaya çalışılan Türk ulusu kimlik inşası nedeniyle Osmanlı dönemindeki milliyetçi anlayışın tamamen terk edilmesi; Türk milliyetçiliğinin, Turanist kesim ile İslami anlayışı ihtiva eden kanadının geri planda kalmasıdır. Bu durumun ortaya çıkardığı sonuç ise her ikisi aynı manaya gelse de milliyetçilik ve ulusalcılık kavram itibarıyla bir miktar ayrılmış; laik, seküler

¹³⁹ İşler, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede...*, s.108-110.

¹⁴⁰ Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, s.46-47; Gökberk Yücel, Yusuf Ziya Bölükbaş, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turanlılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Ekim 2019, s.14-21.

kesim "ulusalci"; muhafazakâr kesim ise "milliyetçi" olarak adlandırılmaya başlanmıştır.

Şüphesiz bu süreçte meydana gelen iç ve dış siyasi gelişmeler Türk milliyetçiliğinin seyrine etki etmiştir. Özellikle Hüseyin Nihal Atsız'ın, Atatürk sonrası tek parti dönemi ve sonrasında "*Atsız Mecmuası*" ve "*Orhun*" isimli dergilerde Türkçülükle ilgili yayınları öne çıkmıştır. Buna mukabil, dönemin önde gelen Türkçülerinden Atsız ile sonraki yıllarda Türk milliyetçiliğinin sembol isimlerinden olacak Alparslan Türkeş'in 3 Mayıs 1944'te "Turancılık Davası" nedeniyle tutuklanmalarının anısına bu tarih, "Türkçülük Günü" olarak milliyetçiler tarafından kutlanmaya başlanmıştır.¹⁴¹

CHP'nin tek parti iktidarı sonrası 1950'de yönetime gelen Demokrat Parti döneminde Türk Ocaklarının yeniden açılması ve faaliyetlerine başlaması, 1955'lerden itibaren Kıbrıs Türkü'ne yönelik Yunanistan destekli Enosis çetelerinin katliamları, Türklük şuurunun Türk toplum tabanında yeni bir gelişim kaydetmesine katkı sağlamıştır. Böylece Osmanlı'nın son dönemindeki Turancı ve milliyetçi bakış açılarının güncellenmiş yeni versiyonunu yansıtan bir Türk milliyetçiliği yeniden ön plana çıkmıştır.¹⁴²

Esasında Halk Partisi iktidarında, yönetici elit/parti kadroları ile şehirlerde ve genç kesimlerde millî kültür, Türk milliyetçiliği anlayışı kökleşmeye başlasa da esasında çoğunluğu köylerde yaşayan halka Türk İnkılabının mana hüviyetinin tam anlamıyla ulaşamadığı takip edilmektedir. Bunda milliyetçi anlayışın, belirli grupların tekelinde üstten inme bir anlayışla, halkın görüşlerine gereksinim duyulmadan hayata geçirilmesinin önemli bir payı vardır.¹⁴³

Neticede tek parti döneminin merkezietçi anlayışının terk edilmesinin etkisiyle milliyetçi dernekler (Türk Kültür Ocağı, Türk Kültür Derneği gibi) kurulmuş; bu dernekler 1950'de "Türkiye Milliyetçiler Federasyonu" adı altında birleşmiştir. Bu üst çatı, ertesi sene "Türk Milliyetçiler Derneği" olmuştur.¹⁴⁴ Şüphesiz bu

¹⁴¹ Yücel ve Bölükbaş, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı ..." s.31.

¹⁴² Çiçek, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi...", s.39.

¹⁴³ Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, s.41-43; Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik...", s.159-166.

¹⁴⁴ Saklı, "Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti...", s.13-15.

anlayış içerisinde de Cumhuriyet ideolojisinden bir sapma yoktur. Nitekim Osmanlı'daki Turancılık idealinin savunucularından "Türk Ocağı", yeniden kurulduğunda Pan-Türkizmle ilgili hedefler yerine Türk toplum yapısını biçimlendirme, gençlere Türk millî kültürünü aşılama misyonuna doğru bir yönelim göstermiştir.¹⁴⁵

Yine bu dönemde Peyami Safa'nın "Türk İnkılabına Bakışlar" ve sonrasındaki "Doğu-Batı Sentezi" eserinde yapılan Cumhuriyet devrimlerinin uygulanma şekline eleştirilere getirirken, yeniden Türk-İslam düşüncesi başta olmak üzere Türk- Batı, Batı-İslam ve Türk-İslam Batı görüşlerini sentezleyerek açıklamıştır.¹⁴⁶ Böylece, Osmanlı'nın sön döneminde Ziya Gökalp'in benimsediği sentezci anlayışa yakın bir görüş yeniden filizlenmeye başlamış; Türk milliyetçiliğinin, 1923'ten itibaren seküler kimliği yeniden yorumlanmıştır.

Türk milliyetçiliğinin 1960 ve 1970'lerdeki vaziyetine bakıldığında köklü değişim-dönüşümün yaşandığı ve siyasal hareketlerin geliştiği görülmektedir. Fikri manada "Aydınlar Ocağı", Peyami Safa'nın Türk-İslam sentezini içeren yaklaşımlarını benimsemiştir.¹⁴⁷ Bu süreçte siyasal olarak ise başta Kıbrıs olmak üzere meydana gelen konjonktürel hadiseler, Türkiye'deki milliyetçi tutuma etki etmiştir. Türkçülük, Erken Cumhuriyet Dönemine göre siyasal ve toplumsal düzeyde daha fazla gündeme gelmiş; daha geniş kitlelerde etki uyandırmıştır. Türk milliyetçiliğinin mana ve hareket yelpazesinin genişlediği bu ortamda; entelektüel ve ilmi seviyede Batı merkezli milliyetçilik ve Türk ulusçuluk anlayışı, Orta-Asya merkezli Türkçülük ve mevcut siyasal Türk milliyetçiliği gibi fikirlere yönelik araştırma, inceleme ve tartışmalar olmuştur. Denilebilir ki Osmanlı'nın son döneminde meydana gelen menfî siyasal, askerî ve sosyal olayların etkisiyle devlet ve aydınlar nezdinde etki-tepki çerçevesinde yükselen milliyetçilik, bu dönemde de *-bilhassa Kıbrıs meselesi hasebiyle-* benzer bir şekilde toplumsal tabanda karşılık bulmuştur. Haddizatında Cumhuriyet'in kuruluşuyla ulus-inşası çerçevesinde devlet eliyle yürütülen politikaların yanı

¹⁴⁵ Genç, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik...", s.156-157.

¹⁴⁶ Peyami SAfa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1988; Peyami Safa, *Doğu-Batı Sentezi*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1976, Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, s.44-46.

¹⁴⁷ Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, s.47.

sıra 1958'de Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nin (ÇKMP) kurulmasıyla başlayan ve yerine 1969'da Milliyetçi Hareket Partisi'nin (MHP) kurulması ile devam eden siyasi adımlar da milliyetçiliğin toplum nezdinde yayılmasında büyük etki uyandırmıştır. Böylece, o zaman kadar daha çok dernek, cemiyet, toplantı, konferans, dergi ve yayın yolu ile gündemde olan Türk milliyetçiliği, Türk siyasetinde daha aktif bir hüviyete kavuşmuştur. MHP'nin kuruluşu, Ziya Gökalp'in Osmanlı'nın son dönemindeki çizgide Türkçülük ve İslamcılık eksenli bir Türk milliyetçiliği anlayışının yeniden yükselmesini sağlamıştır.¹⁴⁸ Daha çok seküler ve Kemalist çizgideki Türk milliyetçileri ise bu dönemde ulusalcı olarak adlandırılmıştır.

Bununla birlikte Türk milliyetçiliğinin, 1970'lerden itibaren artan bir şekilde "kimlik sorunu" yaşadığı ifade edilmelidir. Bir yandan toplumsal ve kültürel genetik kodlar yüzünden Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren seküler Türkçülüğe karşı direnç devam ederken, yeniden yükselen İslami anlayış ile etnik farklılıkların varlığı, homojen bir Türk ulusu ve milliyetçiliğinin istenilen seviyede gelişememesine sebebiyet vermiştir.¹⁴⁹

Öte yandan Cumhuriyet'in kuruluşunda uygulanan salt ulusçu anlayış, farklı etnik temellerin varlığı ile Türkiye'deki İslami anlayışını devamı gibi etkenlerle merkez-çevre uyumsuzluğuna sebep olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyet'in ilerleyen yıllarında, başta askerî yapı olmak üzere kurucu unsurlar, ulus-devlet olgusunun korunmasına büyük önem vererek seküler milliyetçiliğin baskın olmasını sağlamışlardır.¹⁵⁰

Bununla birlikte 1980'de askerî müdahalenin gerçekleşmesi ile Türkiye'de, mevcut kurumlar eliyle idari, siyasi ve toplumsal yapıyı şekillendirmek üzerine birçok uygulamayı hayata geçirilmiştir. Bu icraatlarda, Cumhuriyet'in temel değer ve devrimleri korunmakla beraber Türk milliyetçiliğinin, Türk-İslam sentezi anlayışına evrildiği; bu süreçte yürürlüğe konulan "Millî Kültür Planı'nın da bu doğrultuda hazırlandığı görülmektedir.¹⁵¹ Bu durum şüphesiz, 1930'ların

¹⁴⁸ Turgay Uzun, "Türk Siyasal Yaşamında MHP", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1638>, [02.03.2023 Tarihinde Erişildi]

¹⁴⁹ Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, s.143-169.

¹⁵⁰ Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, s.176.

¹⁵¹ Güvenç, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, s.42, 47-48.

“Türk Tarih Tezi” etrafında şekillenen kültür anlayışı ile ulus-devlet anlayışının bir ürünü olan seküler Türk milliyetçiliğinden, içerik olarak farklılaşmayı beraberinde getirmişti.

Diğer yandan 1980'lerden itibaren tüm dünyadaki gelişmelerin her alanda hızlandığı bir döneme girilmiştir. Avrupa'da milliyetçiliğin yeniden yükselişe geçişi, Türkiye'nin yakın coğrafyasında yaşadığı birtakım meseleler, özellikle güney sınırlarında terör örgütünün faaliyet göstermesi; Türk halkında devletin varlığı ve bütünlüğü etrafında milliyetçi duyguları artırmıştır. 1990'ların başında Sovyetlerin dağılması ile Türk devletlerinin bağımsızlıklarını kazanması sayesinde Türkiye'deki milliyetçilerin kültürel ve fikrî hareket alanı da genişlemiştir. İki kutuplu dünyanın ortadan kalkmasıyla tüm dünyada yeniden hâkim ideoloji olarak belirginleşirken milliyetçiliğin, Türkiye'deki yükselişi de devam etmiştir. Bu süreçte, Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren süregelen seküler milliyetçilik anlayışı, toplum genelinde sorgulanarak Anadolu'daki halkın sosyolojik özellikleri ile bütünleşmiş, aynı zamanda küreselleşmeye karşı bir tepki olarak gelişmiştir.¹⁵²

Nitekim 1990'lar ve 2000'lerde ise Türk milliyetçiliğinin yükselişi ve etki alanı yine iç ve dış politik olaylar çerçevesinde şekillenmiştir. Bu itibarla Türk milliyetçiliği; içerideki terör sorunu başta olmak üzere Balkanlar, Kafkaslar, Yakın Doğu ve Orta Asya coğrafyasında kendisini doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren siyasi dinamiklere reaksiyon göstermiş; bunun yanında toplumsal tabanda daha geniş kitleler tarafından destek bulmuştur. Dolayısıyla yakın dönemde sosyolojik tabanlı milliyetçiliğin Türkiye'de yükselişe geçtiği ve en azından belli bir kesimde kalıcı siyasi bir kitle ideolojisi haline geldiği ifade edilmelidir.

Milliyetçiliğin bu süreçteki gelişimi ile ilgili Şerafettin Turan'a göre “Küreselleşme/globalleşme milliyetçiliği teşvik ve tahrik etmiştir.” Ayrıca iki kutuplu dünyanın sona ermesiyle ortaya çıkan siyasi, askerî, ekonomik, coğrafi ve toplumsal sarsılmalar devletlerinin menfaatlerini düşünen halk kesimleri açısından milliyetçiliği teşvik eden bir etki oluşturmuştur.¹⁵³

¹⁵² Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, s.177.

¹⁵³ E. Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi...”, s.144-145.

Şerafettin Turan bu konuya ilişkin kapsamlı yorumunda ise “(...) (Küreselleşme) Türk milliyetçi ideolojisi üzerinde, (...) güncelleştiren bir etki yaratmıştır. Zira Türkiye, ağır bir beka krizi altında kurulan ve akabinde çevresine yoğun bir tehdit algısıyla bakan bir ulus-devlet geleneğine sahip olagelmıştır. Türk Milliyetçiliğinin ve Türk ulusal kimliğinin biçimlenmesinde bu beka kaygısının ve tehdit algısının büyük bir etkisi olmuştur.” ifadelerini kullanmıştır. Küreselleşmenin, ulus-devletleri çok fazla dikkate almayan özelliğinin Türk Milliyetçiliği tarafından ülkeye yönelik bir tehdit olarak algılanmasına ve beka çerçevesinde milliyetçiliğin daha geniş kesimler tarafından desteklenmesine yol açtığını savunmuştur.¹⁵⁴

Her ne kadar 1960'larda başlasa da 2000'li yıllarda ciddi anlamda ivme kazanan Türkiye'nin Avrupa Birliğine üyelik süreci ve uzun süredir devam eden müzakereler, Türk millî kimliğinin korunmasına yönelik, farklı yaklaşımları gündeme getirmiştir. Özellikle, temel ulus-devlet değerlerinden değişiklikler talep eden AB normları başta Türk milliyetçilerinden tepkiyle karşılanmakta; bu durum içeride Türklük benliği ve bilicine ilişkin genel olarak Türk halkı nezdinde bir duyarlılık oluşturmaktadır.¹⁵⁵

Tüm bunlardan hareketle söylenebilir ki; tarihi süreçte nasıl Fransız Devrimi, sanayi devrimi ve aydınlanma düşüncesinin getirdiği modernite ile milliyetçilik birlikte yükseldiyse ve bu bağlamda Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki milliyetçilik anlayışını şekillendirdiyse; yakın dönemde gerçekleşen her alandaki hızlı değişim-dönüşüm ve küreselleşme ile ortaya çıkan kaotik ortamın meydana getirdiği tehdit durumu da “beke ekseninde” milliyetçiliğin yeniden yükselmesine zemin hazırlamıştır.

Nihayetinde 2000'li yıllarda bilhassa 2014 sonrası süreçte Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu ulusal güvenliğine yönelik risk ve tehditler artarak devam etmektedir. Bölgesel ve küresel bazda her alanda meydana gelen kaotik gelişmeler, Türkiye'nin güvenlik politikalarını yakından ilgilendirmekte; dolayısıyla Türkiye'nin ve Türk milletinin güvenliğine yönelik, “beke eksenli, proaktif ve önleyici güvenlik konsepti” geliştirilmektedir. Şüphesiz devletin bu politikası, milliyetçi motivasyonlarla toplum tarafından genel olarak desteklenmektedir.

¹⁵⁴ E. Turan, “Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi...”, s.145.

¹⁵⁵ Karakaş, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, s.181-187.

Sonuç olarak Cumhuriyetin 100. Yılına ulaşan Türkiye, terörle mücadelesini etkin bir şekilde sürdürürken iç kamuoyunda millî bir birlik tesis etmiştir. Aynı zamanda son yıllarda Türkiye'nin bölgesinde ve dünyada her geçen yükselen bir etkisi ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyeti, diplomatik arenada etkin bir diplomasi ortaya koyarak, askerî alanda ise tehditleri kaynağında bertaraf etme stratejisiyle hareket etmektedir. Nitekim Türk Silahlı Kuvvetlerinin, sınır güvenliğini sağlamaya yönelik Suriye ve Irak'ın kuzeyinde gerçekleştirdiği sınır ötesi harekâtları da bu kapsamda ele almak gerekmektedir. Aynı şekilde Türkiye Cumhuriyeti, siyasi, askerî, kültürel ve insani girişimleriyle birçok coğrafyada güvenlik, barış ve istikrara katkı sağlamaktadır. Tüm bunların yanı sıra Türkiye, kaotik ortamda bulunan ve çok yönlü siyasi, terör, asimilasyon gibi baskılara maruz kalan başta Irak ve Suriye olmak üzere Doğu Türkistan ve diğer coğrafyalardaki soydaşlarının haklarını korumak için geçmiş dönemlere kıyasla özellikle son yıllarda daha fazla diplomatik çabalar içine girmiştir. Şüphesiz bu konudaki girişimler, mevcut siyasi konjonktür ve politik güç merkezi çerçevesinde ve sınırlılığında olmaktadır.

SONUÇ

Milliyetçilik, en genel anlamda 18. yüzyıl sonlarında Fransa'da ekonomik ve toplumsal nedenlerle başlayıp önce Avrupa'ya ve akabinde dünya geneline yayılmıştır. Bu yönüyle milliyetçilik, birçok ulusu etkisi altına alan ve halen de güncelliğini koruyan etkin bir ideoloji olarak değerlendirilmelidir. Bu ideolojinin hareket noktası olan millet/ulus ise asırlardır var olan fakat günümüzde ırk, vatandaşlık ve birliktelik olgularıyla bir ulusu niteleyen toplulukları tanımlamaktadır. Modern ulusları ortaya çıkartan modernleşme olgusu ise aydınlanma felsefesi, pozitivizm, Sanayi ve Fransız Devrimi gibi etkenlerin birleşimiyle tebarüz etmiş; bu açıdan modernizm ile milliyetçiliğin gelişim ve yükselişi beraber olmuştur.

Şüphesiz millet ve milliyetçiliğe ilişkin yaklaşımlar teorik çerçevede tartışılmış ve bu anlamda milliyetçiliğin ortaya çıkışı, gelişimi ve dünya genelinde yaygın bir ideoloji haline gelmesi üzerine çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Bunlar arasında en kabul gören yaklaşım son 200 yıla hâkim olan ulus milliyetçiliğini ve ulus-devletlerin ortaya çıkışını savunan modernist milliyetçilik kuramıdır.

Neticede günümüz dünyasının genel olarak şekillenmesinin, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar olan dönemde meydana gelen birçok alandaki gelişmeyle olduğu görülmektedir. Zira ulus bilinci uyandıran milliyetçilik akımı, bünyesinde farklı unsurları barındıran imparatorlukların dağılıp çok sayıda yeni devletin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Öte yandan Türklerin köklü bir devlet geleneğine sahip oldukları bir gerçektir. Ancak özellikle Osmanlı'da çok uluslu bir yapının bulunması, Türk milliyetçiliğinin gelişimini geciktirmiştir. Tarihsel süreçte geniş coğrafyalarda, dağınık bir şekilde yaşayan Türkler için de tek tip bir milliyetçilikten bahsetmek mümkün olmamaktadır. Nihayetinde milliyetçilik, Osmanlı Devleti'ni de gerek olumlu gerek olumsuz olarak derinden etkilemiştir. Osmanlı'daki Gayrimüslim unsurların ayrılıkçı faaliyetleri ve bağımsızlıklarını elde etmeleri, milliyetçiliğin Türk devletine yönelik olumsuz etkisini oluşturmuştur. Ancak, bu durum karşısında bir etki-tepki ve devletin bekasını savunma merkezli Türk milliyetçiliğinin gelişim göstermesi de olumlu etki olarak değerlendirilmelidir.

Zikredilen durum Türk milliyetçiliğinin, devletin bekası ve devamının sağlanması mahiyetiyle öne çıkmasına sebep olmuştur ki bu olgu, Alman romantizmi ve kültürcü anlayışından izler taşımaktadır. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği de bu anlamda tepeden inme bir anlayışla yani devlet ve aydın kesim nezdinde (devletten topluma doğru bir anlayışla) gündeme gelmiştir. Bu açıdan Fransız milliyetçiliğinden ayrılmakta ve Alman milliyetçiliğine benzemektedir. Osmanlı'nın son çeyrek asrında Türkcülük, milliyetçilik ve Turancılık/Pantürkizm kavramları, entelektüel ve siyasi çevrelerde tartışılmış; devletin bütünlüğü ve menfaatleri çerçevesinde bu ideolojiler olgunlaştırılmaya çalışılmıştır.

Şüphesiz Osmanlı'daki milliyetçiliğin gelişimini, modernleşme isteği ve Batılılaşma bağlamında da ele almak gerekmektedir. Batı'nın teknolojisi ve iyi yönleri örnek alınırken kötü taraflarından sakınmak gerektiği üzerinde durulmuş; Batı'dan alınan öğelerin, Türk-İslam kültürü ve hukuk kurallarına uyup uymayacağı gibi sorunsallarla karşılaşılmıştır. Adı geçen sorunsal kapsamında Osmanlı'daki yenilikçi ve Batıcılar ile yenilikçi fakat daha muhafazakâr/gelenekselci aydınlar arasında tartışmalar yaşanmıştır. İfade edilen hususiyet, modernite-milliyetçilik ilişkisini hem iş birliğini gerekli kılan hem de

kültürel anlamda çelişkiyi ortaya çıkartan bir duruma soksa da “sentezci anlayış” makul bir yol olarak görülmüştür. Sentezci yaklaşımın en önemli temsilcilerinden Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp, milliyetçilik ve modernleşmenin eş zamanlı olarak yürütülmesinin ülkenin ve halkın menfaatine olduğunu belirtmiş ve Cumhuriyet ideolojisine de fikri altyapı sunmuşlardır.

Nihayetinde Birinci Dünya Savaşı ve işgallerle birlikte ortaya çıkan Millî Mücadele süreci, Türk milliyetçiliğinin devlet ve aydınlar dışında ilk defa halk nezdinde de etki uyandırmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla Atatürk liderliğindeki Millî Mücadele'nin, Türk milliyetçiliğinin gideceği istikamete yön veren yeni bir döneme ışık tuttuğu ifade edilmelidir. Bu anlamda Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunda milliyetçilik kritik bir rol oynamıştır.

Cumhuriyet idaresiyle birlikte sentezci anlayış terk edilerek tamamen Batılılaşma-modernleşme anlayışı benimsenmiş; bu kapsamda Türk milliyetçiliği, dinî argümanlardan arındırılarak seküler-ulusalcı bir anlayışa evrilmiştir. Cumhuriyet'in benimsediği modernleşme hedefinde, en önemli dayanaklardan birinin Türk milliyetçiliği/ulusalcılığı olduğu görülmektedir. Bu aşamada Türk milliyetçiliği, ortaya çıkışı ve Osmanlı'daki gelişiminden hem benzerlikler taşıyan hem de önemli farklılıklar içeren bir anlayışla kendine yer bulmuştur. Bilhassa dinin yerine ikame edilen çağdaş Türk ulusu ve Türk milliyetçiliği hedefi, yeni ulus-devlet inşa sürecinin ana politikasını oluşturmuştur.

Türk ulusu merkezli devlet inşası kurgulanırken özcü bir anlayışa yönelim olmuştur. Türk tarihi, kültürü ve dilinin özgünlüğüne dair çalışmalar yapılırken homojen bir toplum oluşturulmak istenmiştir. Türk milliyetçiliğinin modernleşme ve Türk ulusu kimliği üzerinde şekillenen bu yeni formu, anayasal bir dayanakla devletin temel prensiplerinden biri haline getirilmiştir. Şüphesiz bu sürecin başat aktörü, kurucu Cumhurbaşkanı Atatürk'tür. Bu anlamda Cumhuriyet ideolojisi olan Kemalizm'le özdeşleşen Türk milliyetçiliği, bir süre sonra kavramsal olarak “Ulusalcılık” adlandırılmasıyla yeni formuna ulaşmıştır.

Atatürk'ün kurduğu Türk ulusunu merkeze alan anayasal devlet sistemi, kendisinden sonra da devam ettirilmiştir. Fakat ilerleyen yıllarda meydana gelen yeni siyasi ve toplumsal gelişmeler ekseninde Türk milliyetçiliği hem devletin tutumu hem sosyolojik tabandaki karşılığı bakımından bazı değişim ve dönüşümlere uğramıştır.

Bu kapsamda erken Cumhuriyet devrinde, Osmanlı kültürü ve İslami değerleri dışlayıp özcü (ulusalçı) bir anlayışla ön planda olan Türk milliyetçiliği, gelişen süreçte (bilhassa çok partili döneme geçilmesiyle) Osmanlı'nın son dönemlerindeki Türk-İslam sentezci milliyetçilik anlayışından izler taşıyan fakat Cumhuriyet ideolojisini haiz bir şekilde belirginleşmiştir.

Haddizatında Cumhuriyet'in ikinci yarısında uluslararası düzlemde yaşanan değişim ve dönüşümler, coğrafyanın ortaya çıkardığı strateji ile maruz kalınan tehdit ve tehlikeler, Türkiye'deki milliyetçilik anlayışının devletin bekası ve milletin varlığı ekseninde hâkim ideoloji ve siyasi bir hareket olarak yükselmesine imkân vermiştir. Üstelik milliyetçiliğin hâkim ideoloji haline gelmesi bu defa, Osmanlı'nın son yılları ve Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi devlet nazarında değil, genel toplum nazarında da olmuştur.

Tüm bu serüven analiz edildiğinde şu tespiti yapmak mümkündür: Her ne kadar tek merkezli olarak algılsa da ideolojik tutum ve bunun siyasetteki yansımaları göz önüne alındığında Türk milliyetçiliği, "Milliyetçi/Muhafazakâr" kanat ile Kemalizm'i referans alan "Ulusalçı" kanat eksenli iki ayrı çizgide varlığını devam ettirmektedir.

Netice itibarıyla millet-ulus kavramı ve milliyetçiliğin tarihten günümüze çok yönlü değişim ve dönüşüm geçirdiği; birçok açıdan devletlerin ve milletlerin çıkarlarına göre kavramsal ve uygulamada farklılık gösterdiği görülmektedir. Haliyle milliyetçiliği kesin bir ifadeyle tanımlamak ve tek bir çerçeveye yerleştirmek mümkün olamamaktadır. Bununla birlikte tüm bu tanımlardan yola çıkarsak bize göre günümüzde milliyetçilik: "Bir ülke içerisinde ortak aidiyet paydasında yaşayan bir milletin; siyasi egemenliğini ve bağımsızlığını hedefleyen; bunun yanı sıra siyasi, askerî, ekonomik, sosyo-kültürel çıkarlarını millî ve yerli unsurlar ekseninde önceleyen; dolayısıyla her alanda kendi toplumunun menfaatlerini millî çerçevede gözeten bir politik düşüncedir."

Yaptığımız tanımdan hareketle milliyetçiliğin, günümüzde ülkelerin millî güç unsuru olarak tanımlanan parametrelerini gerçekleştirilebilmesi bakımından benimsendiğini, dolayısıyla yeni bir yükseliş dönemine girdiğini ifade edebiliriz. Nitekim son yıllarda başta Avrupa olmak üzere dünyadaki birçok ülkede "aşırı sağ" olarak bilinen ve ulus-devlet anlayışına önem veren milliyetçi ideolojilerin yükseldiği ve iktidarların da bu görüşten partiler tarafından elde edildiği takip edilmektedir. Şüphesiz milliyetçilikteki yeniden yükseliş, Türkiye'de de Osmanlı

ve Cumhuriyet'in kuruluşundaki Batılılaşma olgusuna benzer bir şekilde modern çağın ve günümüzdeki politik hareketlerin bir yansıması şeklinde olmuş; modern hareketlerle etki-tepki bağlamında ilerlemiştir. Günümüzde tüm ülkeler nezdinde büyük bir küreselleşme etkisi olsa da milliyetçiliğin, devletler ve toplumlar nazarında politik ve kültürel düzeyde etkin bir ideoloji olmayı sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de modernleşme bağlamında milliyetçiliğin gelişimine ilişkin şu tespitlerle neticeyi ifade edebiliriz: Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Osmanlı'nın son döneminden farklı, kapsamlı, kararlı ve kökten bir Batılılaşma ve millileşme programı uygulamaya konulmuştur. Bu açıdan Cumhuriyet kadroları, modernleşme/Batılılaşma ideali çerçevesinde gelişmiş bir ülke ve toplum olmayı hedeflemiş; bunun için de ulus-devlet anlayışını hayata geçirmiştir.

Ve son olarak Cumhuriyet devrinde, Türk milliyetçiliğinin mahiyeti ve algılanışı, gerek devletin uygulama amacı ve yöntemi gerekse de toplumsal tabanda karşılık bulma ve algılanışı bakımından geleneksel/seküler, muhafazakâr/modern gibi farklılıklar göstermiştir. Ancak vatan/ülke, millet/ulus bağımsızlık/egemenlik kavramlarının Türk milliyetçiliğinin ortak paydası olduğunu ifade etmek mümkündür.

Kaynakça

Kaynak ve Başvuru Eserler

AKÇURA, Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 9. bs, Ankara 2019.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (Açıklamalı Dizin İle), C.II, 5. bs., Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (Açıklamalı Dizin İle), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.

Enes DEMİR

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

Belgelerle Mustafa Kemal Atatürk (1916-1922), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2003.

GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, haz. Mehmet Kaplan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2. Bs, Ankara 1986.

İNAN, Afet, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, 6. bs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

SAFA, Peyami, *Türk İnkılabına Bakışlar*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1988.

SAFA, Peyami, *Doğu-Batı Sentezi*, Yağmur Yayınevi, İstanbul 1976.

Araştırma ve Telif Eserler

Kitaplar

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1982'ye)*, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Ankara 1982.

ATALAY, Onur, *Türk'e Tapmak Seküler Din ve İki Savaş Arası Kemalizm*, 5. bs, İletişim Yayınları, İstanbul 2020.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, 2. bs, Metis Yayınları, İstanbul 1995.

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, 5. bs, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1993.

BERKES, Niyazi, *İslamcılık, Ulusçuluk, Sosyalizm*, 2. bs, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.

BUDAK, Mustafa, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Millî'den Lozan'a Dış Politika*, 5. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2014.

DEVLET, Nadir, *İsmail Bey (Gaspıralı)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

GÜNGÖR, Erol, *Türk Kültürü ve Milliyetçilik*, İrfan Matbaası, İstanbul 1975.

(ATAD)

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

GÜVENÇ, Bozkurt, *Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1994.

JOSEP R. Llobera, *Modernliğin Tanrısı Batı Avrupa'da Milliyetçiliğin Gelişimi*, Çev., Emek Akman, Ebru Akman, Phoneix Yayınları, Ankara 2007.

KARAKAŞ, Mehmet, *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Elips Kitap, Ankara 2006.

KARPAT, Kemal, *Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Kültürel Ekonomik Temeller*, 10. bs, Timaş Yayınları, İstanbul 2019.

MARDİN, Şerif, *Türk Modernleşmesi Makaleler 4*, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.

Margaret Macmillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*, çev., Belkis Dişbudak, Ankara, ODTÜ Yayıncılık, 2004.

ORAN, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme*, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1998.

ÖRENÇ, Ali Fuat, *Yakınçağ Tarihine Giriş (1789-1918)*, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul 2011.

TANYU, Hikmet, *Atatürk ve Türk Milliyetçiliği*, Töre Devlet Yayınevi, Ankara 1981.

TOPRAK, Zafer, *Atatürk Kurucu Felsefenin Evrimi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi Yeni Türkiye'nin Oluşumu*, 3. Kitap (Birinci Bölüm), 4. bs, Bilgi Yayınevi, Ankara 2018.

ULUSKAN BAYINDIR, Seda, *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul 2010.

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2012.

Makaleler

ALAKEL, Murat, "İlk Dönem Cumhuriyet Türkiye'si Ulus İnşası Sürecinde Milliyetçilik ve Sivil-Etnik İkilemine Dair Teorik Tartışmalar", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C.5, S.9, Kış 2011, s.1-30.

(ATAD)

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

- ÇİÇEK, Ali; ARSLAN, Erkan; BAYKAL, Ömer Nabi; "Türkiye'de Tek Parti Dönemi Resmi Milliyetçilik- Sivil Milliyetçilik Çatışması: 1944 Irkçılık-Turancılık Davası", *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, C.9, S.34, İlkbahar 2017, s.36-44.
- ÇİLLİLER, Yavuz, "Modern Milliyetçilik Kuramları Açısından 19. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu Fikir Akımları", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.10, S.2, 2015, s.45-65.
- DÖNMEZ, Cengiz, "Atatürk'ün Eğitim İle İlgili Görüş ve Uygulamalarına Toplu Bir Bakış", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi*, C.7, S.1, 2006, s.91-109.
- ERDAL, İbrahim, "Ülkü Mecmuasına Göre Erken Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikası (1923-1938)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, C.12, S.48, 2012, s.779-791.
- ERDOĞAN, Aydın, "Yeni Bir Din: Milliyetçilik?", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.7, Kasım 2018, s.227-253.
- EVSİLE, Mehmet, "Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950)", *History Studies*, C.10, S.4, Haziran 2018, s.81-102.
- FEYZİOĞLU, Turhan, *Atatürk ve Milliyetçilik*, <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/Turhan-FEYZ%c4%b0O%c4%9eLU-Atat%c3%bcrk-ve-Milliyet%c3%a7ilik.pdf>, [21.02.2023 Tarihinde Erişildi]
- GENÇ, Ernur, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Kimlik, Misyon ve Vizyonu Bağlamında Türk Aydını", *Akademik İncelemeler Dergisi*, C.2, S.1, 2007, s.133-174.
- HOCAOĞLU, Durmuş, "Cumhuriyet Dönemi Türk Milliyetçiliği ve Batı Milliyetçilik Gelişmeleri", *Türk Ocakları Yüzyıllığı*, Türk Yurdu Yayınları 66, Yıllık Dizisi:2, Ankara 2020, s.59-111.
- KERESTECİOĞLU, İnci Özkan, "Milliyetçilik", *19. Yüzyıldan 20.Yüzyıla: Modern Siyasal İdeolojiler*, Der: Birsen Öz, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.309-350.
- KADIOĞLU, Ayşe, "Devletini Arayan Millet: Almanya Örneği", *Toplum ve Bilim*, S.62, 1993, s.95-111.

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

- KADIOĞLU, Ayşe, "Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları", *Türkiye Günlüğü*, S.75, 2003, s.137-153.
- KAYIRAN, Mehmet; YEŞİLTAŞ Mustafa Yahya, "Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.51, Bahar 2013, s579-615.
- SAKLI, Ali Rıza, "Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti ve Milliyetçilik Anlayışının Uygunluğu Sorunu", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1, 2011, s.1-22.
- TUNÇ, Hasan; BİLİR, Faruk; "Cumhuriyet Dönemi Anayasalarımızda Milliyetçilik Anlayışı ve Atatürk Milliyetçiliği", *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C.2, S.2, Ekim 2020, s.1-7.
- TURAN, Erol, "Milliyetçilik Teorisinin Gelişimi ve Türk Milliyetçiliği", *Selçuk Üniversitesi Kadınhamı Faik İdil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, S.1, Mayıs 2011, s.135-147.
- TURAN, Şerafettin, "Atatürk Milliyetçiliği", *Belleten Dergisi*, Atatürk Özel Sayısı, C. LII, S.204, 1981, s.849-868.
- UZUN, Turgay, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, S.IV, 2000, s.257-275.
- UZUN, Turgay, "Osmanlı Döneminde Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Kaynakları", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.28, 2010, s.1-10.
- UZUN, Turgay, "Türk Siyasal Yaşamında MHP", <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1638>, [02.03.2023 Tarihinde Erişildi]
- YAHŞİ, Faruk, "Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi*, C.6, S.18, Kış 2017, s.699-709.
- YILDIZ, M. Cengiz, "Osmanlı'nın Son Dönemindeki Üç Düşünce Akımının Sosyolojik Analizi: Batılaşma, İslamcılık ve Milliyetçilik", *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.4, 1999, s.279-301.

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

YÜCEL, Gökberk; BÖLÜKBAŞ, Yusuf Ziya, "Türk Milliyetçiliğinde Yol Ayrımı: 3 Mayıs 1944 Irkçılık-Turancılık Davası", *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, C.1, S.2, Ekim 2019, s.5-34.

ZENGİN, Sabri, "Osmanlı'dan Türkiye'ye Geçiş Sürecinde Millet ve Milliyetçilik Anlayışı ile İlgili Gelişmeler", *Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi*, S.8, 2019, s.33-79.

Tezler

ACET, Mehmet Tahir, *Ziya Gökalp'te Din ve Milliyetçilik*, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır 2014.

AKPINAR, Betül Tansel, *Erken Cumhuriyet Dönemi Ulus İnşa Sürecinde Milliyetçilik ve Kadın İmgesi: Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Romanlarında Kadın İmgesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

ÇAĞLAR, Ozan, *Milliyetçilik ve Türkiye'de Milliyetçi Akımlar*, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

ÇELİK, Murat, *Nationalism and Democratization in Turkey*, Institute of Social Sciences, International Relations, Unpublished Master Thesis, Zirve University, İstanbul 2016.

DURGUN, Gökhan, *Türk Milliyetçiliğinin Oluşum Süreci ve Türk Milliyetçiliğinin İdealleri Bağlamında Cumhuriyetin İlanı*, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019.

İŞLER, Ahmet, *Türkiye'de Muhafazakâr Düşüncede Milliyetçilik (1939-1970)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2019.

KORKMAZ, Tuğrul, *Erken Cumhuriyet Döneminde Farklı Bir Milliyetçilik Anlayışı Olarak Anadoluculuk: Tipoloji ve Kuramlar Bağlamında Bir Değerlendirme*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya 2014.

Modernleşme Bağlamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Milliyetçiliğinin Gelişim ve Dönüşümü

ŞİMŞEK, Ufuk, *Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kimlik Arayışları (1718-1938)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Erzurum 2008.

TEMÜRLenk, Zeynep, *Milliyetçilik ve Kalkınma: 1929-1938 Türkiye Örneği*, Yayınlanmamış Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

ZORLU, Meltem, *Türkçülük Temelinde Türkiye Cumhuriyeti'nin İdeoloğu Ziya Gökalp*, Yayınlanmamış Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Çorum 2018.

Ansiklopedi Maddeleri

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Batılılaşma", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.5, İstanbul 1992, s.148-152.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Jön Türkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.23, İstanbul 2001, s.584-587.

HANİOĞLU, M. Şükrü, "Türkçülük", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.41, İstanbul 2012, s.551-554.

IŞIN, Ekrem, "Osmanlı Modernleşmesi ve Pozitivizm" ve "Osmanlı Materyalizmi," *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul 1982, C.3, s.352-362.

ÖZCAN, Azmi, "Milliyetçilik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.30, Ankara 2020, s.84-87.